Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. २८७ / घ

Title नैषधीय-चरितटीका "नैषधीयप्रकाशः" (५म सर्ग)

Author नारायणः

Extent २५ पत्र Age

Subject काव्य

नैषधीयच~~[illegible]~~ली चरितप्रकाशाख्या

व्याख्यायां ५ सर्गः

~~[illegible]~~

२८७

२५ पत्राणि

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ व्रतरदितिस्तोके पित्रोः कं स्व[illegible] [illegible] न क्रम मुद्दिश्य तत्पसे गांर्थ ये म मे सर्वमा बमतोय वदिति । अथ मे मा
समास्वासमना नेतरस महीन्द्रः भीमः स्वयं वरएव. महे न्सेव स्तिर्दर्यं यावत्तनरे राज्ञ्या तः अगमयते मती हसे श्रीनापयते वास्वयं वरार्थ
मात्का रितानौरा ज्ञांप्रता ज्ञाकरोतितावद्दे वतास्मि न्नेव काले इंद्रादि देवाः स्व. वं मि कुनीर दंनामा त्रविधि हि दृश धीमस्व गं मिनाम मा
तदानाक न्हह् दार नरसम् हृ पृतीति कव्व हमत्व र्तकरस्य र्थ अगामय नेग्रागते: समा पामात्म ने पद मिव तिद्व मा स द्र एवं
त्र विश्व स्वक: श्रीइंद्रादि दृष्टः शे प्रवन्दी समा सावन्दलाय हला यो गधि मा गाह्वान्य घर्म जुगु प्सुरि तिवदि ता पा समा सोवा ।
नात्रे त्रिपर्वत एतन्नामा त्रवितं नारद मृकुप घातसं य मयपेअनु प्रागतः । अत्रा स्मि न्विष वे लि न्नमा स्वर्य न । कुतः स्व लुप
स्मातस पर्वतस्व स्पनार दृस्य सपत्नो मित्र स्पृतः । प दादधिका यन्नि मत्तश्चा पि मित्र त्वा ह्नुः । गमनं पुरुम न तो ना स्वर्लो ति हिंकु त्र
स्वर्ग मित्सत ऋ हाउपदेव्द त्वा त्पूड्य याज्ञ ज्ञात तो गुरु नीर दृस्तु पुनागि नमाका द्रां विलल लं घेलां तदि त वीन तदु धैर तिनरां
विस्व वाधस्व द्यपज्ञति मिति गोमः अर्थ्य य नतोः । सेवं धः ज्ञा गतो विस्म या ये तिवा । वा तो पदी ता ममदि स्वपा प वेमाति राये
नाकुता वेतिवा । गगानले पत व चि प्र पवी नोस्म यो गर्तः त मयन ने मुमि ति वा नु या व प दा सहित स्य दोल स्प गा मन मा स्व पा
ये क्षा रिता । स कल स्पाविद गतो दुर्व हो ज्ञातः स क्षा धा मारत वा न्य दा का शंलं घ प ति स्मत दति त्त मा रव पा व म व त्रि गु
स्त्वा त्पत ने पु रुं । कुईनमल प क भिनि भावः । पत्ति सवे दे व र्थ्यो: स्म यो ग वेइन इति । विश्व: वि स्म या पतो दर्षे व त्तु वी पं
नेद्रि पार्थे तिवा ल धि गतौ मो वादि को नुरा मे त था व ते ति । वि मा ने वि नैव पृ ढि गछ ता ते न मह ति ना व्यो मा पौ वि त मा है

आलोड्हितेहिपसा साधनेडपकरतोवाद्दे अन्यजनानोपोनिमतिनि कानोजनानांनिपम: वाहते विनानांदुनशकुर्वेत
योजिनांतपश्विनानुपुनलपसैवारिवालसिद्धि: समसं कार्यसिद्धि: सिलंप्रतिवंधात इतिनोसिद्धिगनि. तेलांगानो
दिसाध ननपएवनान्पहखाद्दि एवरवार्थ:। वि नेवपहितोवगछतेतिवाकिंभूत ओम विमाने विगतंमानंरयमुर
२ हिलपरिमाहांपस्मादिनिवा रवेडितेतिएषमुनि:नारद: विमानात् घनेस्मकिंभूतां रखेडितइंद्रभवनादानामनि
मानोरमणीवाहेकारोयेलातारुभवनेतिपाद्मेत्सुषुखादत्तिदीसत्वा वेत्याजिमनवंद्रनादेवा दिस्पानर्षिनाइं
द्रभवनादीनावेदनालोदानांवा तनेकृत्ईगतत्स्पथ: अथवीनारदशतवानां । ग्रेद्विविनमेवरतानमेतमक्तिमिवि
मानस्वामिमिरातिप्यमंगात्रिमतोविमानमारूपघतामित्यादिअर्थिनोपित्र्मनिध्यितांनैवानुमेनेगि वकारएविलं
विविपेतिभाव: विमानोत्रात्पमहः ४ तस्पेतिमपन:पूर्वपतिस्पनरदस्पतापसंसिंनतापनंतस्मा क्रिपामपेवखंवखे
पमसिद्धिने:तावदेवप्रथममेवतावत्काले मेवतावत्परिमाणमेववामममकोमपरसको वितवानासकलेनते
सापद्धरूतयेपतर्हिमत्संनिधितागतोमुनिसंतसोमवेदितितत्माभूदितितेजन: सेको विमंपरंतावकालमेवयावदि
वपावत्कालंनन्मरूसैवमुनितेजसैवकृत्वा सतपन: कथां स्ववंनअनअतप्पतसंतसो पेत्राभूतकेनकरव
दिवसेतद्दिततेनसाकृतवीरा शीवत्पूर्वला वदेवतावसर्पते अर्थि: समकोवपन। यावदेवयावसर्वनमेवत मछैवस
र्पतेजसैवकृत्वानारदोनातप्पतेतिवाचापमीत्पात्वेस्पतत्कर्दकृतापमीत्पावानावदेवतेत: प्रकटीकृतवीरायाव

तातस्य क्रोधो नो मयाते स्तेतान्ये वानन म वर्त्ति अस्य स्यसे कोवे त्य तेज सातस्या त्रिमव: स्यात। अधिकसंको वेस्त स्यैव
तन्महसाभिभवस्या तेन पुत्रक मे वसकोवितवोवित्य र्थः। सूर्येणासमते तानारद स्तप र्थः। अर्थं तरं तु सुधिपावो
दुर्व्यं प पर्वपू दिता स्वनू व्येत्वे म पश्मात्कारणात्तदिनमत्ली:सूर्य:। द्विजराजं वेद करै: द्विरत्नौ: कल्वा पर्व पू
ता तेन खलु तेनैव कारणेन द्विजराज्ञो ब्रो यणाग्रे ब्रो नारद: करै: स्वतेजोभि: कृशत्मा त सतत क्षि कालेन तत्र्य पर्व पर्वपू
ब ते बा। अहदेया स्व र्यपुक्र वेनतत। अत्र लोके स्वेन कृतं कर्म शुभाशुभा त्मकं को न भुक्ते। त्र पितु सर्वोपि अलुत्कै पु
त्पप कापेरि है वकलम भ्क्र तद्दिवा पात। सूर्येणात्रियरा धेद्विदाप ने परा भूते:। अमेन द्विजराजेन ओषधयसावै द वसध
परा भूत: सूर्यते तसो पितन्नेजोधिकमिति भाव:। सूर्य: स्वमेतसा पूर्वं नारद पमनता पपपन। अतो नारद: कृ ड: सन् स्वतेज
सा सूर्यं पर्वतापपदिति यावद्ग वि बर मिति। अथानंतरं स्वशिखि र्थ: मे दा किनी अत्रिति यपे अप्पाणा तापा से नारद पवत
कुष्मा लिलि:तीरजा तपर्व यं क्रि भि: विष्टरं नुशासन मदि तद्दो। तपा डि रु द्दकै: पाघं पारा र्घमुदकं। तवाक रू
हाभि: पुष्पित लताभिर्द्रु वाभिर्वो अर्धेर्व पच्पा र्यवस्त्र। तथा पव र्व दस्पमय कर दे कृत्वा मधुप र्क मयक पकर्थे मध
मिश्रं द ध्या द्धि त्रि द्वि ते ति सर्वत्र संवधन्ते। अतिपयं वि षदा द्दि नी केदीयते मदाकिनी द्रष्टा तु तोषित्व र्थ:। पो प्रापच्येपा
दाघ्यौ भ्यां वेति पताम धना सेप अते पि प्राक्रियतु कर्पा तो घन्न व जो द्विर्ज कुलेन सद्दति। स नारद। अंतर्म खेधा
यं विशा लं विपदा कारां पतात्पाति क्रम स्वमोपिक छ्र प्रद र्षेवर्त्र मान न्वा कना यक स्वे द्रष्टा त्रिके तनगहं आपप्पापमा त

वा॥ किमिवापातापतिव्रात्वसेवा॥ कि कृत्वा अनादिप्रवाहरूपेति मंभवसिंधुसंसारसमुद्रं सम्यगतिशयेन प्रतार्यति
तं किंभूतं ब्रह्मशर्मतां सुखं वैस्वमरः समूहस्तेन सुदरं आनंदघनं गोरूपमित्यादिकृतो अनादाति पाठे ब्रह्मविशेषणं।
पतयोपतिं न श्वेत्यमरः। पतयपतिं नमस्यामान्तिरन्तिं। न लोपः सुपरे इति त्रियमात्सवर्णे दीर्घः अवर्णानामिति इंदुर्वि
2 ताभ्यो याभ्यो पिसकाशा दुर्वतरामिः श्रेष्ठाभिः अर्वनाभिः पूजाभिः त्वमतिथिं वारुविष्णुं गंगां तास्त दकृतपूजितवान
आधिक सजर करतो कारणमाह। साधोरतिथ्योर्यावदहं पयोधितं यत्करणा दरतपूजानदेः संपादनं प्रति पापं वतीअद्य
उकास्ति नावत्वाधकरतां यावदहं करतां तवाप्रत्यवायपक्ष तव अकरणाजन्य प्रत्यवायपरिहारायैव न गुणाय न इति रिक्ता
अधिकापकस्मे विल्लूलायेति नारदवोग्य पूजाभ्यो पिअधिका पूजाः कृतवान् शाकमपू पस्मात्फलभूपस्त्व मि लिम्पापादश्चि
कफलप्राप्तये इति भावः। दात्तग्रहीत्रो योग्यपात्रवताउद्यतरास्वताभिः पूजाभिः पूजितवान्। यावदहमिति पक्षेपावदवधारणा
रत्वव्यपीमावः आदरामैनादरको: बदसती तिगतिसंज्ञा नामधेयेवता। अथ नोरदत्तपतानेनतरं अवदिशि दि द. अद्रेः पर्वतस्य
नामधेयेन पर्वतं इतिसंज्ञापासमता तासाम्यं तेन सखा मित्रं। अनुक्तिं पर्वतनामा नेमाक्रमाग्नं आदिवन्दपूजितवान्। अद्रिभिः
पर्वतपूजा नानुचितेति भावतेनाथं यमहासविज्ञो ब्राह्मणतां तापः पर्वतो विधिवद्युधप्रमुदं दत्तेवा प्रोक्तं सत अर्वां पूजां कथनेन लभतो
अपितु तेन पूजाभावाप्राप्य पुण्यात्सतो गृहागतं शत्रुमपि पूजयंती तिभाव इति कल्तं। नाममात्रेण पर्वतो न तु तत्कार्य कारी अवं
यं तुल्यद्वितो न तु वैरापर्वतत्वस्याघफलमेव पूजनं। अथवा पर्वतः पाषाणतुल्यो मूर्खो विद्वाह्मणो विप्रत्वान्तरतदाश्रितत्वाचपुंडि

तच्चैवं प्रासादपृष्ठोकवंतं तन्मतां ज्ञातिमात्रेणापि ब्राह्मणाः पंडितेनापि पूज्यः तामध्ये ये तितां मनूपमा मामादि प्रोक्ते पदंतिथे पःस
मृता सर्वेरातारहे त्यादिनाटसा ॥१०॥ तदुज्ञानादितिपरमस्य भावः पारमेदानस्य पारमं तद्दिवते पस्या सौदानपारमा तस्य भीवोदान
पारमिताति वदे मनाग्मुनि ज्ञो नारदः श्रुतिशावेन विभीर्णां कृता सपर्या पूजा येन एवंभूता तदुज्ञादि इत्युता ननुरोः स्वा
पात्रेतातमुद्दे नवोसः स्थितिस्थिपाः कृत्वा शुश्रूषितपासुतरामप्पयपा एवंभूतस्य पादानकारमितुपावदनतपा
त्वा तानमपि ज्ञात पदुमानपि कल्पवं ना नपिवदान्यानेवदान शौंडानेव विवेदामप्रत केल्पवदानां दानपूरसंस
हजेना किंतु इदमुदाहृति त्वा ति वदान्या जाता इति भावः व्याख्यानांतरं तु क्लिष्टत्वादुपेक्ष्यं पुवादेरावृत्तिगताप्यं गीका
रता भावेतापारमस्य स्मादतरनो पक्षेति वेतितथितनिमितेप्रलोपे पादपीति सिद्धंतिरा १ पुर्किते तितामुकृतं निवि
रितमन्यमनेन अन्यतनस्यवासं कथनेयभाव रणेपेनएदैभूतः सततवलस्यपदनसामरिपुरित्रतां देरदं समवाप्तीतसप्द
रमेवो वरतातेनसरूसंवादमकरोत् अन्यसंभावतानिवारहेत् महाहृिपश्चान्नसुहृदो मित्रणो सहवास एकत्र स्थि
तिः पयापर्यो शोनाकलोन स्वसंवंधिपरसंवंधियो भूरपोपत्यैः कथा गोत्य ज्ञाना पाकरवबिः तस्मादमेकपात्पत्र
वानरखनिर्लिप्रा मा करः स्यादिति भावः ॥११॥ तमितिराहतमनपरिंदः आलपने संभाषणे कौतुकी यस्य भावस्तत्भावस्तस्मं
हटमत्यद्वं कथाउकथते नज्ञानवहनेन महतोपां प्रवक्ताणां समांतेनारम्मेव दत्तनुवाचाके भूतरं दृग्भूम्तोंरातांस्वंत
मतिविरिंदः ईकालं अनानतिहेतुं अनागमनकारणं ताउवेदुः पुनतव्मौकारणं ॥१२॥ ज्ञानो पुपदेपरा पुष्कासंतो पुडकले

सांप्रति किमिति स्वर्गं नागच्छतीति तत्रानुमित पावकि त्यर्थः ५४ प्राप्नोतीति हे मुनेनपाएवंवशावेणावचीराएवकरारा: वंशांकुरा
स्तारतिजिवपूर्वमिव संप्रतीदानीं किंनु तमसुवतेतनपंति। किंत्वितिम्रश्रेवितर्के चाकरिणाइरवंतिकरीरास्तानहस्तिवा
३ तनसमर्थीत्स्वारयोतान्पौन्वौ प्रश्नोत्रानागमनहेतुर्वितर्केच यथापूर्वं जिनवंतिस्मत थेसानांनेत्तिमेखिरकरीरा। परि
णामेपरिपूर्तोनाडणपेवाईके वाश्रंतकालेयाशास्त्रविघापरिणातोसत्याबापरप्रहरतो: परेबांवेरिणामनेबावचात्रै
कुलशादिम स्व चित्त ताहता: खंदितावसंतःनितपतेनितत्वतीसानादिनीकदीत्ता विनिरस्तुपघवाल्व: कौचंशो कुलम
स्करो: वशानुरेकोरो स्त्रीतिनामरस्य ५६ पार्थिवमितिनिवी: एवकिमितिपरबंतइतितप्राह वीरा: पार्थिवराजभूतंघ्राण
का दिक्र मेतापदथ्विवीतम्यंवक्तिंस्थीपं व: कुश्रानिपुसुश्रामेसुग्रपास्यस्यत्कादि मदेवोहंश्राप्यमक्रृतामहविता
मतिविशोरवत्रादिमतिविसकृतारसमर्हिहिय मस्मात्सुर्त्तेमाकवंतिततयं खंतोतरस्मर्थः किं भूतवपु: गौरवाम्पतनहे
तो: गुरुत्वाचहृदामतिंतराडुईगमनस्पस्वर्गप्रासेवितेधेप्रतिवंधकां अश्लोपिदूरगमनविनोखिगुरुतरंवसुल्पत्का
ड्रितमिषतिगौरवाशारतातिरापारतियोगोखवश्चादितिमितिवाच्यगुरुनुवत्क स्पत्कागुरुतरंगन्इतितत्रापिद्वाप मत्का
मदीपानहातीतिनुतगांमारवर्यं। गो खश्माड्श्रंतस्पकरति प्रकृतिभाव ५५ सानिणापमितिहेभगवन्रतेवीरलसणा
अतिथयः साभिशापमिवसकालंकमिवमां श्रपयेतानां यपस्मात्रोपपतिनपापरु वेतितेनतदनागमनेनकारलो
तेमां श्रियंहलस्रीवहूतितरोनमत्येनसंमानयापिा अस्यास्तदातिरूपारपावडपपोगेनतीवरस्यात्रिप्रयोजनवा राम
३

तमसंतो घोनक्विं मूर्तांग्निपं। ध्योदरस्यात्मनो दरसै वए काकेवला पाभ्रति मेरतांसै वका पंप्रयोत नैयस्याः अनए वसावीसौ
करवां वनुत्सितां त्रियासिं स्पर्श आत्मा ने घर्मकार्यं वपुत्रदारांच वाऽपेतालोभोग्रः पितरोमद्यानसकरपरतिस्म तां
घ मिथ्यामिश्रंस ने। अग्निशापदत्यमदः॥१६॥ पूर्वेलिहे मुनेपुरांकृते पुण्यंके छवांऽयणोद्धितस्यदिभयो महत्स्पंत स्पथापे
नविन्नियोगेन तागृतेतिपावतालच्चाः प्रासा श्रीमनः लक्ष्मीविलासाः विप्र ज्ञा विवारितः सत्पो विपरपववऽपुण्य त्र पका
रित्रा तपुरर्कदुःखकारित्वा द्वैविपद्भ्या एवता सुसंप द्भ्या सुविपत्सुसती सुश्रा सांसेवदा पात्रस्यपातो लत्र लोकपले
अर्वलो दानेशां लिकष्ट शांतिम्न पोजनकः विधिर्दुर्मा द्विविधिनावेदे शनराज्ञे लो ब्राह्मपलो वादसद्धः विपत्सु हि द्वापति
कक्रिपतेकमलस्पदानहस्या। पात्रेभ्यो पो वा न्नदायतेतावत्संदयदोषि धिपद एवादानेनपुण्यवद्धः संपदां संप द्वपता
पात्रे दानं विनामकोन तुष्यातीत्यर्थः नविधपाके वलयातप सावाधिपात्रमामत्र वन्न भिमेवो मनमेत द्विपात्रं प्रकीर्ति
तमितिपात्र वत्वमः॥१७॥ तदिदि हे मुनेश्च ऋतिसारैः सुधाभूतैः वेदेषु श्रेष्ठ स्मृतैश्च भावतो वालिः वव नैरश्चे दानीं अघम
र्षता स्यदुःखस्य पातकस्य वमार्जनस्यासं वेधिनीमिश्रमिश्रमर्पतां जापतां आतं वसमं वेत्वमनर्षता आव पापनाशवति
अघमर्षता सेवं क्षितपो आवा अघेत मर्षयंति तालये तित्र या द्वित्वा सुदृ। किंक त्वा। तेमम सा मिथ्या पश्चात रम्भमहे
तोवाच्रता ॥ उक्तेति लिस्मत्र विषये संशयः शिल्पिसं दे हाकाधि स्फीतेम वद इमं वदुःखेतापकें वह साकृतिं विध्य॥ पाप
तीपभूयता मिति भावे तं कार॥१८॥ इतीति मघवेन्द्र इति पूर्वोक्त मुदीर्य लक्ष्मी वहितत्वस्य सावधानत्वस्य मद्दता विको नधि
१

४ नवार्द्धविनीतत्वसमदिर्वईपत्रधिकानुर्वनस्त्रतिमेवरहितानांवदकोदशनानेभहस्त्रंमुक्तिमुखेप्रातीधायसंख्याप्य
तस्विवानरत्नूकौस्थितःग्रमरधात्सावधानधान्निनिमेबत्वं१९वासेतिनाररःप्रमदेनरूबेतानारः याऽस्वबपाद्रवी
वावात्कृत्वास्मितपुरःसरंहास्यपुराःसरंहवैमहानुमावाः।स्मितपूर्वभाषितोहिकिंभूमः पाकशासनपदंप्रिंद्रपदंस्स
रातोपिश्राविनितिषतोपितस्वेहस्वविनपेपरिपाकेप्रकर्षवास्वाविस्मिमः आख्यपुंकः।श्रातिसमद्रस्पविनीतत्वेद्
र्लमश्रिद्रेतुविधितरत्वात्वंधोऽप्रविनीतदृष्याइंद्रपदेस्थितिरनिलोकिकडक्ति।आत्मादिनिपाटेश्रस्पतीस डु२०नि
द्विनेतिहेरंद्रत्ववाजनत्वीयनुकृतेपुत्पेनिदितापाविताप्यापर्थत्वादिकर्मकः।पानशतवकृत्वापपुत्पमुपार्जि
ततस्पात्रिसीवाःपरिश्रमविदश्रापासवेदिनश्रेत्ववतस्यपुरापस्यफलेकार्येत्वविभूतोस्वाराज्यलत्तत्तावांविभू
केश्राक्षितायासंपदिश्रद्योवद्यांनैवकरोतितुयस्मातनेशोनप्रवासेनलब्धवत्स्वस्मिनघिकमादरंददातिकरोति
स्तिाःस्पोतिपोमादिपत्तजन्मेकालांतरमीविविफलेस्वारास्येवतातिविषुवादरतिहपेवदबहापात्रेनुत्रापातिभावः
शतमखानांसमासरःशतमखोहेलावतान्विलासपोहिभिविश्वः२१संपदइतिश्यहापवकुमरावसत्वानागिरामपिवा
वामपिद्रुताश्रालोवराम्रपितुवसपदपतनामभिधितंतेविनयेनमत्वंनविनपंतिनारीनुर्वतिाःइकौहात्रविवधेपर
मासश्रातिपित्रमव्यभिचारीवसानादनुभवःप्रत्यक्षोपलब्धिखेनपदिनाहमूलतेलहिकइवनश्रइयालिविवलितियश्रपितु राम ४

तकोपि संपत्स्व विनयो तिवतइति सर्वे बामतं तनुत्व पि प्रत्यस्तेता विन पस्पदत्व त्वात वाछ्रितमिति भाव: सा स्तात्त्व पं वेनाते
विति नाना मसंभावना पोवा। अत्र त्रापि वक्रनिसा स्यात्मतीत्या अनुमान स्तीनेन परमासवधनेन विन्खासोभवति अत्र प
र्वो मे विपमासोनुभवखे त्सा स्तदारूत हि को वानविश्वसिति वा। कर्मे: या पेणाली कत्वात् सर्वेला पिसर्वं स्पर्शकतिक्रियते
वनुनतथा। अनुभवश्ववेतकूयपतित दिस सुविशिष्टा सुसंपत्सु विशिष्टा सुसंपत्सु विवपेकरवविश्वसितीवाविना
पंतीतिपाटे: साधीवातार२ग्रीति। हेरद्रइति अंतर पिअतकरातोपि वहिरिववहि र्देवाइवपश्यतो जानमोवलोकपतश्च
वैतेवे पंवर्ण पितुमशक्या। ग्रविका भूपसाका व्यनिर्वत्वनीवा हृदिसचित्तो तस्य चिनेत्र स्यचित्वार तिविं अरूश्रीमरात
श्री समूहान अनिधिमसातदेयत्वेनातिष्यधीनातकरवातीनुर्यातथात्योपभोगापरता आत्मन एवोपभागेताम
र्ध हिता नश्रेयस्क रनभ गतीतित यथावतिर्वदुर्निर्नपनै: सर्वमयलोकपसितथां त: करत्तोविसर्वकरत्तापाकरतीच
स्तात्रे दस्यावलोकपसि एवंविधत्वमेवनामइति पावे दविस्तानिष्विताणि दर्शनेइमममइ: २२ आरति। हेविभो जन: इदंवंश्च
मावमधकरै: निसर्गसिंदपैमावैके: स्वीयैर्भावित्पूर्वनै: अनुभावै: प्रभावैर्वा अतितरा मन्यर्थ आतन्नासा श्वपोम्याम
वामाक्रमबी णांमस्माकंतरलत्वमनु वितरतिपीडामात्राष्पोहर्षयो। त्वंगलितोव विमर्षापयस्पए वे भूत: कालोपश्यो
यापातथातथानिरवोविकंच्चो खर्गसाधकसाम्यक प्रशाविपालयतथासर धकसम्यकवि जायस्वसर्वोत्कर्षताव र्त्तसिद्ध
अवभाव: प्रभावेस्यानिरवयोभावमूवनइति विश्व: अनुगवोभावइतिसमास: मशाछिरासः शाहविति सादेशः साकसध

हर्षेद्रिरुक्तिर्वा विनयस्य विपराभ्यां केरितितदेवेवेष्टिविद्व्यापकमोजोपस्य विजोज्ञाप्टबोदरादिवाऽद्भि: २४ संख्येतिहे
रद्दपत्सुनर्पस्मादेतोवारिहस्येच्चगोरि हो प्रनुपगमः अवागामनेततनंपक्षिडेदतराज्ञीअनुपगतेहेतुं बह्नां तेषुणा
किंभूतातां राज्ञांखेरलोविन्नतननुभ्य: निहतशारीरेभ्य: स्तवनि:स्टतमस्वेद्दहिरेतेनस्नानितेभौवमखिलंसम
५ टग्रत्रिदेसहपंपातकं एवातेश्रतएवलघवत्लेबाएवंभूतेनपातकेनलघूनां स्वर्गगमनयोग्यलोपवमुमनांवाहि
5 भूतमुदतेअगकनं त्रिलोकस्तरुणानां मुत्संतोषोपमानाताअनेनाकरोति स्यावश्यकत्वंस्कृवितंपरछिन्तिकवि
त्पाट: २८ सेतिःसाभीमभूयतनपाश्यपंतीनामकुमारीतनमुविप्रसिद्धाउपतिसर्वोलंकवेणावत्रतेकिंभूताभूवो
भूषणामलेकारभूतंकिंमविलोकोत्तरंत्रनर्वमनूपंरमंरमभूताभूमंडलंलैयेतवालंकमाम्रिलर्ष॰सायाम्रमोघ
मप्रतिहतं मदनशस्त्रं कामशास्त्रानुलमनोस्मैदर्पसौभाग्यविवारूपोभ्ययत्रिकथितेति २९ संप्रतीतिःसामेमीकपिहूमि
लोकोत्तरे अथवमपाप्यज्ञाननामानितस्याः संप्रतिभावं अनुरागं भजतेविलतेतिक्रूपतेकिंभूतापोवनतवेनतारुण्य
मरवेगेनप्रतिमुहूर्तंमतिस्नलोकापिवर्लपितुम्बकपाअपूर्वांसुंदरीभवतीजावमानाविंभूतोपून्या विविंनख
पल्लवभूउापंतसुक्कतसारेणाप्रोकबेंराम्भतेपूर्णाह्वतएवसुंदरीह्वतएवपस्मिनरनुरक्तातमुणस्येपताना हि
पर्व:कापीतिनिर्दिश्यद्दस्यतानीमिलाषततनाप ३० कथ्यतइतिहे इंद्रत्वं मांप्रतिकिंकिमर्थं विवकुरसिव
कुमिकुरसि अपितुनवक्तव्यंकिंभूतम्वलखेलोभ्रोधरायस्यस: इतिकिं पाल्मिरसाभावंभजतेसकतमोपुवाना

कथमतइतिअपितुश्रीमताकथनीयः लज्जाईकवर्त्मनिवदनमार्गमध्येपदन्प्रवृत्तेननिहतासिअपितुनिरुतास्येवेति
काकुः रुचिर्युक्तमेपुरुषमेततात्वमेनोपदांनिर्गमितमुखात्रिःसारतोनमानपरिश्रमपरखेदंमानैषीःसकइतित्वपाह
नप्रष्टव्यइत्यर्थः पठामिदादित्वादिङ्त्वाद्रुहि स्योतिसंप्रसारतो २८ पप्पपयेति। तदकथनेकारणमाह। परमेणतःप
स्यादोषेविवुद्धेःपेयामार्गास्तस्पविधपस्यावधिर्मर्यादानूपः परमात्मपर्यंतंयोसितुद्धर्विबिधोयनुतस्मात्मरतःकिंचित्सा
योगिनामादर्शमपिवुद्धिरंनपुत्वांपस्मात्कारणात्रपत्यग्निकारणामेवाहकिंमूलंएवंवालापालितमनःपरमात्मौश्री
पमानोलक्षतोपरमात्मोकारेवलज्जैवदराकंदरातस्यांशेतेशयोहरिंसिंहलक्षूपकंतंअत्रात्मपरिमात्मामनइतिमार्द्धिकामन
एवयोतिहेऽपराधत्वतेततुतत्त्वतपाहीस्तस्यांविपमानोद्धरतइति।सातेलज्ञावशातकस्यात्रयेनकथपतीत्यर्थः परमात्म
नोतिरवयवरूपापाअपत्यंपयातथानिरवपपस्त्रियोपीन्याविरुद्धमित्यर्थः कुदरापांसुसस्सिंह केनापिनाजापतेसिंहरू
पेतात्तस्यत्रेघत्वंस्रूवितंशायवासवासिद्धितिविकल्पविधानात्तदीदरीशामेत्यत्रडे।र्लुक२८।सतिसामैमीस्व
स्वपंचरमहापस्वापस्वपवयेत्सवापतातविभमपिपितविज्ञमपिधानुर्वसेतासहापंअधशकृतवतीक्किंमतोकं
शियपोद्धितमादिनाविनहवाविशिःविनहपीडांस्वपलिरगौःअवंपवैःकुत्सनरूपस्पशरस्पमदनवारणसैत्यर्थःश
रवांवेजीपितइप्रतिमहविनातापितालोकी व्रतस्यातस्याःस्वपंपेराष्ट्रितेधृतःवियोगपीडांदस्तापित्राप्यारवइत्यर्थः
श्रुतातीतिशाहहिंतिस्तस्मेहिताशरणागादिस्योपततरारवपिमपविकालेपुरु३ मनमथायेतिमध्यानंमरेविघिरातीत्यर्थः

माकारणार्थं इत्यभिधये इतत्वव्यापारा यमत्मघायत्वं सर्वानाकारयेति आत्तापघात। अदितइत्तवान्। तेन हेतुनामर
पराः कामान्तापराधानाः संमपद्धत्विकीशाः संगरं संग्रामे गरमिवे विषतुल्यं आकलयं तिमचते। आरित्वादिवं यथा म
इपतेतथा संग्राममपित्वत्का मेमीपरवशा ज्ञात्मृता इतिभावः अथवसमप कसुतं गणरो विनगरयो क्षितमेवनाशयति से
६ गरत्त्कसर्वान् हन्येति इतनाशेऽम्यं वेति वोधमवेयः २१ येछिति दमयंती येषु येषु भूपतौ पुष्पद्विवा अप वा येषु येषु
गुतौ बुआस्तर्पादिषु सरसा सादरामत्रतत्र भूपतौ गुणो पुष्पा कलयापि लेशेनापि परस्पराद्यचेष्टयावावो विरोध
आविष्कर्त्तुं सहि सएव क्षितिमंतां राज्ञां यस्मात् तत्कार्यैः धर्मात्द्विरूपा भूपतौ गुणा विक्रममेव पुरुषार्थत्वेनार्जयति मैमी
मीतिहेतुत्वात् न तु संग्रामवासनामिति भवेः २२ शोशो विनितातदेवाह। कुसुमेषोः कामस्यमार्गणा यामसिनि वे षाः आ
दरः यौवनोदयप्रियौवनो मुखेरानुसमाजे समूहे विषये तस्यामैम्याः यौवन वयदिने वाल्यापानमहिपं अवाधि पर्यस्यं
क्रियावांतथायौवनोदयमासमयआरः मत्यकमादरात् प्रतितरोउहस्त लासम कलवमूव आदरात् दहरह इति कामप
डाधिकातेयं स्वकमा तत्पग्रासिरेव पुरुषार्थत्वेन मन्यते इतिभावः २३ प्रकृतमुपसंहरति इतीति अमी वसुमतीप
वीक्षिता रो वा को श्री ला राजीतरति कारणात् तत्वदृत्ति यदिनविलुतवति ययो भवितुं सादरा साभिलाषा संपमाभावी
तवगं प्रातिगछंतीत्यर्थः मैम्यर्थं वसुमतीमेवकभितारोन स्वर्गमिति मिवा। अतो अस्य स्वर्ग आभिलाषे विषये मैम
भू सुरभुवोः मैमारे वालपयोः दूरस्यैसतितरां न पतीनां अंतरं तारतम्यं महान् विशेषः यागादिभिः प्राप्यात्स्वर्गादिति राम ६

मैत्री प्रासिरस्मिन्केतिमयतरेत्यर्थः स्वर्गे सुरसुन्दरी देवकन्या भोग्या मैत्र्या तस्याः स्वमहाभ्यधिकोषः अथवा मैत्री मत्स्वभूम
देशः तत्र मैत्र्या विद्यमानत्वात्कुंठिनात्रिदिवयोर्महानधिकोषा अतः स्वर्गाभिलाषे नेत्यर्थः। अथवानु ऊर्ध्व स्वभूमौ
विद्यमानत्वात्तत्रानाहं भूमावेवनिवासात्रकुंठितमेव समीपमनुत्वर्ग इति भूपाविरोधः। केमितारस्तास्त्रीलम्पेतन्नात
स्याईक्वानुकल्पेविपाशिकत्वात् तेतिङ्मावकभावतः सोपद्रसुमतीमिति ताया॥२७॥ तेनेति। हे ईश अहं तन्त्रिमयमनसा मैं
त्र्यासक्तावित्तानां क्षितिमितां मुवितोके भूलोके स्वसंग्रामसंघपस्मात नदिलोके स्वर्गपाणामि वे नहे तुना डायतीसकुर
तीम्रच्छतिरसंतोवोमस्य एवंभूतः सतत्वापनुषदिस्पसंख्या सौख्यं पुनरजनितं सुखमनुसन्नुत्र नेत्र सुप्रासुदिवसमा
श्रामंरकिंभूतोहं तापनवर्तमानः तथाम विघतेधतिधैर्यं सुखंवापल्पेनिवालस्तल्लोनुः कर्मप्रवर्तनीयः॥२८॥ वेदेति।
कोपिकश्चनापि हे त्वं भुवानके शुश्रवकरुणानिःकृपं भवं तेन विहतानि द्वित्वं पाश हृविनोयंकनोतीतिपवपद् वेदतद
पितथापित्वंपद्मसे पुराम तिन वेत्तिपातः विषयेभिलषाणिपेपल्क तिरस्य स्वानुरागस्य सेक अविकावेन कारणे
नविवेकप्रोक्षनायतानामावापभवति अनुरागवशात् किमपि तद्ज्ञापते हं तास्वपोज्ञाते सत्यपि एवं प्रपन्ना श्वपर्ण
हेतुरसस्तेकड्दकसेकः। बिन्नादेमाजनापभवती स्पुक्ति॥२९॥ एवमिति देव अस्याद्देनारदेवं पूर्वोक्तमुक्तवतिसातिम
यत्कातननमुक्ता रकमुखम्मोनं स्याककाटि लिस्रमेदिस्वपमिन्नाइंदो वभावइत्यर्थः पुनः किमिसुवावेत्पनश्चारहिपस्मा
तविभूनां प्रभूतां मंजुलतमः स्मृतमः कोपिलोकोत्तरः क्रमेणावादो वचनेऽन्तरस्योत्तरणां मुरस्ता न गुनः सभगोभ

वतिपुनरणु वावेत्यर्थः अमेदिकर्मकर्तरि कैतिा हे मुने त्वस्य ममशरणागत हे रक्षितदिव त्वमत्रामैवरक्षिता यस्य त्वरक्ष
ता र्थं पराजत्वे व वा त्रि नेत्वी पे सह जैवाम अनुजे कनिष्ठभ्राता तत्रि दनुजा रौ दैत्यदानव शत्रो तास्मिन्नत येंऽजत्रा तिसा वधा
१ ने जा गानू पे वा सति सम कारणास्य व वा वि वारणार ता विंता नाद्यी त्यर्थः नि जे अनुज ३ त्वं नेताता व शा वर्त्तित्वं वत्सत्वा
७ रत्त मः प्रव त त्वं वसू वित २ दनुतार वित्वने ज सामर्थ्यातिशयः सूवित त्वशरेतो ग्रह वि वयेजा जा ग्रती ति वा ॥ परानप
समाममनोरक्तके दतिसर्व विरोध ता सार्थकं तत्स्मिं नक स्मिनजयच्छिन्ने पल्पजयच्छि नहूतं वा यस्यो पेंद्रस्य मुजं के
दक्षिणा मुजोस्तं गरुप चन पद छी षकी कृत्य वीतविनां कः अपगतमयः सत्र या मेणा सुखेन त्व पिनिद्रा मिपूर्वो नि
हे तुर्व्वन्त रा २ वा विश्वेति ॥ हे मुने तत्व मदनुज स्य विश्वरूपकं सनातं सर्वं विष्णुमये जगति विश्वेषां सर्वेषां सर्वरूप
स्य त्व कलनाो स्वीकारः सर्वात्मकत्वा मीकरणादि प्रयर्थः ॥ उपपवं घट माजे जे मि त्रि मुनित्वमुशीपेंदुस्य त्रा जे मि नेछि
ष्वोनः पातित्वा नविस्रो श्व विश्वरूपत्वा जो मि नि मुकि रूपत्वं पुरुमे वेत्यर्थः ॥ पतत्स्य जैमिनिमुनित्वं ॥ अतः जैमि
नि मुनि मु नि रूपः सोऽनुजो मत्वं मुज्ञां देवानां विग्रहं त्रा दीर दैत्यैः सह युद्धे वा अस हि सुरस हमानः मदत्रा निमम वद्भुं म
र्यतां वैयाप र्थ्य नि नाय या य पतानुमार तोन वज्रे क संख्य पमेव कृत वा नित्यर्थः ॥ वैरं तां च मित देवतानां विग्रहे णा कर्म सम
वाये मीत्रि पमातो युगाप दने कना पमानैर्नाना देहो बुअनुष्ठी पमाने पुरु कर्म सुएक यागात स्यं दना रीरस्प तत्स्मि मेव द
ता मिन्न दे वावा मांतर हविर्ग्रहणा शा स्य भावा नपाा तरलो प प्रसंगो वे वस्या पा मा णपा पातः ॥ न वैश्वर्य विरोधः दनेकशरीर राम
७

गीकोऽरतो केऽपि युगपत न ह्ल वत्सर्वत्र प्रयास्यतीति वा॥ यं॥ तस्यैवं विधैश्वर्यवत्वे प्रमाणाभावात॥ अचेतनानामपि दे
वताचेतना अचेतनाभक्तानां भीकाराद्देश्वर्यसंभावनायां अभावाद्॥ तथा चाहानुक्रमति॥ कारः॥ यावाका विते न मंत्रेणो
क्ता तेसा देवता चेतनाऽचेतनाभवनुवृक्षविद्यात्यः कथिद्धनुः कुविन्मौ वीति॥ निरुक्तकारोऽपि इमा देवता अनुक्रांता
स्तूक्तभाजो हविर्भाजश्चगमाजस्वेति आह॥ यायत्रमं जतेहविःसा देवतेति श्रुतिमात्रेण कर्मसमवाये श्रीश्रुयमाणेऽद्भिर
येत्यादिवनुर्थं तपद रूपेनैव युगपदेकयोगसंबंधो घटनत इति वेदप्रमाणप्रसिद्धेः॥ वाय्वहस्त्र पुरंदर इत्यादेश्चाप्यवादत्व
समर्थनात॥ वहुभिर्युगपद्यागे समारब्धे सम्मं ततः पुरुहूत समाहूता हीत्थं भिः कुञ्गछ त्वि त्यादि ग्रियेथ संदर्भेता देवता
कररा देवतानां जैमिनिमुनिना मंत्ररूपेतो वर्ह्नि कर्मसमवायस्य समर्थनात॥ त्वचकेनैव सनवनिवारणा चेत्यर्थः॥
अथवक किंखित्समवेसवेत्र मिंद्रवाकुं जैमिनिः तं मित वानतोऽपि वक्ते स्यवैयर्थ्यं॥ अत्रजैमिनिश्च सुमंतु श्ववैशं
पायनश्चवव॥ पुलाति॥ पुलहो जिस्तुः वदेतेव त्र वारणा इतिवक्ष्यो त्रिमा॥ मंत्रमयी देवतेति सर्वकर्मसु देवतानां
सत्वमिति जैमिनिः कर्मसमवायिनी देवतेति अन्ये इति समाधिः॥ ५८॥ इदत्वानीति॥ विनयस्याद्विः समुक्तोति विनीत
सहेन्द्रः इह शानि पूर्वोक्तानि वचनानि मुनयेषु पकुसो पहारी कृत्यतस्थिवान् दृष्टांभावमापेत्यर्थः॥ पुरुहूभावजन्य दु
खेन प्रां पुरी घेनि श्वसिते तेतस्यद् वृष्ट रीपद्या संवारितिप्रथमं निश्वसस्य पश्चाद्दुःखोऽस्त एवं निरोजा॥ रीनानारहस्य वा रूपि
रियापनि गता॥ इक्षितरा॥ लाभेन निःश्वासो वा वानिप्रमले वा॥ ५०॥ स्वरिति॥ हे इन्द्र वसुमत्यां भूलोके वसत्र हे स्व श्चवस

तलं व स्वर्गपाताले तयोर्मध्ये तातस्माद्रवः संग्राम स्तस्य काशीलः सत्र न निर्वृतो मि सुखी भवामि ॥ ८ ॥ पथिमांसु ह्माभावी स्व
र्गपुष्प दर्शने छयाया गातो ऽस्मि त्वदर्थः ॥ ९ ॥ तस्यापि प्रेहु दिस्माघाः पथिवाप्त लेख रूपाद्योभागो तपो र्थद्धे वेधूपा
तालपुरं तत्र रक्षानो भयनां भ्रान्तिः संग्राम स्तस्य वितर्कः संभावनादुरुदर्कः दुष्टो ज्वर कालः निष्फल इत्यर्थः ॥ स्वर्गे ब्रिप
१० प्याभावा द ग्रस्थितस्य मनुष्येशतालेवाके नाविष्कूरेण युद्ध रू तस्मात्क्षितिमनी वपानसुखमिप्यर्थः ॥ अत्र पक्षः त्वत्स्वरूपस्थे
रक्षीतले ॥ ३ ॥ दर्कः फलमुत्तराभित्यमरः ॥ स्वार्ते तिहलोये पूर्वस्थेति दीर्घः ॥ १० ॥ वीक्षितइति ॥ ॥ हे इन्द्र मया त्वं वीक्षितो
दृष्टोसि ॥ अथ मां गलेष्वानेत्तवेत्रा युद्धाभावा दत्राप्यहं न सुखी ततस्मान्मनुष्यजगत्ते भूलोकाय पांतुं त्वं अनुमनु स्वम्म
नुजानीहि ॥ तत्र युद्धे किं प्रमाता तमातेत्याह ॥ तत्र पथि मांता मैमो वियो पुं परितो नु मु पनताः समागताः सुवः पति दत्ता
प्रभवो राजानः पंकिं न विवदते ऽष्ठहमहमिकया परस्परं कं लैहं न करिष्यंति किं मित्यर्थः ॥ ततो युद्धं न तो मम सुखं स्यादित्या
शो ॥ दहीत्यर्थः ॥ जातेजातं पर्यकर्मती ति तिवत्तुत्पी प्रमोपपरि ट ढ इतिसाधुः ॥ विवदंते त्रासयोपसंभावेतिधिमनौ ऽस्ते तङ् ॥
वर्तमाने तिवर्तमानवत्प्रत्ययः ॥ ११ ॥ इतीति ॥ समुनिः इत्युक्तीर्य पूर्वेशक्रमुक्त्वा उर्वीपयो ॥ कं ठ त्वो चलेन बलोकारे
तात्स्वर्व्वक्तिना कनायकं प्रति निवर्त्यपराचर्त्य चारितो विरापथ्या [illegible] तिष्ठति चेतनिबिडो पिसराकः सवत्रं यथात
याक्रियं त्वय्यपरातिच्छिन्नातीपदातितं नारद मनुजतामपेक्षा [illegible] गच्छता यं तमितिके क्षित्याद्वृत्तत्तसर्वदः ॥ त्वर्पलि
अहरादित्वाद्रेफः ॥ पदानि त्र भ्रमाना र्थत्वादस्यं तसंयोगे द्वितीया ॥ १२ ॥ पर्वतेनेति ॥ ॥ पर्वतेन मुनिना गभीरे स्वर्पागं राम
८

मीरंस्थूलं वनारदीयेनारदसंवर्धितमुदितं वचनं परिपीयसादरं श्रुत्वा प्रतिनेदे साधु कमितिं तस्या मिनेद नेव क्रोपर्व तपन्तां किंत्र
त्रिएवं शीलेइदं विषयेष्वपर्वसप संमतं छिन्नत्रिएवं शीलेइदं त्वस्यात्मनः कश्चिद्विप सोममेवं प्रतिभातीति किंचिद
विमतं त्वयेनत्र अदर्शि । प्रदर्शितं ॥ अथ च ॥ आपो नारा इति प्रोक्ता इति च वचनाम्बुनारमुदकं ददातीति नारदो मेघस्तत्पीयो मरिति
परिपीय अच्छिं प्रति नेद्यते प्रतिपद्यते । गिरिगह्वरे विविक्तः स्वपतः स्वापं हंति ... दनभ ... वतिनत्र प्रदर्श्यते इति डिंडिमः ॥४४॥ पा
तायइति ॥ ॥ अथ परतोशः कामः विरेचिता नासंभूतानां अशनिवासेन वस्त्रवासेन नमानां विशिष्टानां आपदारोमा तां अहं यो पं
तदपनयन समर्थ भैमी । वशीतलकोमलकर स्पर्शस्य ग्रहं परिताप नलस्तां जं ... पाणिपेड पदि देशस
मादिव यान ॥ स्मरो भैमी विना हि सु ... सकारेत्यर्थः । भैमीप्राप्तौ वस्त्रत्याग ... संतापः शाम्यतीत्यर्थः ॥ दाहस्या
त्यर्थं अन्यत्रापि नीतलं भैषज्यमुपदिश्यते ॥४५॥ मदनस्यौषधोपदेशे कुतः सामर्थ्यमित्यत आह ॥ नाकेति ॥ ॥ नाकलोकस्य
स्वर्लोकस्य भिषजो वैद्यो यः पासुधामा परमाशो भासे वशो भा पुष्पवाप ... वुंबतिस्य इति ॥ तपोरेवशो भा मदनेस
मा ॥ तेति वैद्यायतो सोमदनतस्मादकुस्वर्वैद्यरूपः सन् अश्विनौ ... अविदितं सत । किंभूतः सैव सुषमे वहारते नकर्णभूतेन संक्र
मिता संक्रांतिर्या पिता समावेशितः । वैद्यकविद्या सुवेदशास्त्रे वलिनामदनेशोभा हारेण करतो नात्मनि संक्रमिता वैद्यकविद्या ये
नवा ॥ अतः कामस्य भिषक्त्वं संगतमिति भावः ॥ अनेनतत्त्वात्क्रमोमित्वा ... संक्रमाति साधु ॥ तादरकादेराकू ... त्वादि
तवा ॥ विद्यावेदीति वैद्य इत्यत्र ... नामिंद परित्या ... षष्ठिः । स्त्रो वैद्य राह ॥ मानुषी मिति ॥ ॥ अथ पत्ता

विंदे स्वर्वमावेनीचत्वमवलंब्यांगी कृत्यमानुबीमैमीमनुसरतिद्विगामिबतिसातिमघोनीमातिआननसरोरुहंस्यविंतावशा
तनत्यानप्रतयानिजेस्वीयेउद्वेमहितंमानेअहेकारंपूजनेवीस्वेदितमसूचयत॥आननसरोरुहनस्पाकृत्वाखेदितमितिवा॥
अथवा स्वर्वत्वंहृस्वत्वेयोहि वामनत्वमेगोकरोतितिस्येवपरिमाणोनमून त्वेमविंतुपुरूंनामस्पेति अत्रतुविपरीतं॥मा
नुषीतु जातिवाविंत्वा ९॥ मघोनीपुंयोगेङीविप्वपुवेतिसंप्रसारतां॥ ६७॥ याइति॥ रैवं भवादेवानांनपामाघोनीदेदिवमुच
रमातित्यल्कागच्छतिसप्तिपोमत्लेनिमालिमंअलमतस्पर्थमलं भिप्रामः॥ सप्तमालिनिमरूपोवर्तिएवलुप्तिग्वयोनास्पारंभोपा:
५ उज्वलंहर्षयुक्तंआंतरंहृदवेप्मंत्याकारयिशोबतामांनेत्रविसपुखपुरूमभावतावोचना॥ उज्वलस्पमालिममनुपपद्यमा
नेसदृर्पोपत्पादीसतापा:शंततोब्रूते॥ स्वस्पागकुखवनराछ्यामत्वेंद्रातंसवैरचितातमित्यर्थः॥ अथवा स्पाङज्वलअंगार
रसमयानंआंतरंमनःशांतेकरसमधानेब्रूतेसतस्पाअपिवे सोरागमभूदित्यर्थः अथवशांतंकोपरहितेतद्धि
यमेतःकरणाउद्दतिशयेनज्वलतीतुज्वलंदीप्तंसकोपममावततत्वपागात्तदानीवकुद्यासाजातेत्यर्थः॥ कोपाआमती
मवति॥ अत्रापिवांतस्पदीसत्वंशांतरसस्पश्रृंगार॥ सस्पवश्रृंगाररसत्वमितिउमयपप्पाद्यर्पकारीश्पामनवर्तीस्प
वश्रृंगारकथनंयुक्तंतस्पतद्धणत्वात॥ उज्वलमममासोउदभ्रर: सकर्मकादिप्याते पदं॥ ७ वासीवितेनेति॥॥ इतामादे
वोगनयादीर्घति:श्वसितस्पविंशमितेनःसंरतीनकत्वाइतिअनतरंवतौर्वनैवक्षवादिअथवाप्मनसरमवाप्पमवा
वि॥ इतिकिंअसरसानोस्माकंइहसमवेजीवितेनकृतमलंइइस्पमैमनुरागाजीवितेनिष्फलंयतःतत्रत्पाजोस्माकमा

तां मुक्तिःप्राणत्यागएव मुक्तिमती युक्तेति। दुःखवशात्ताद्दग्दीर्घो निःश्वासोऽनुक्तोऽपि यथा प्राणोऽपि बहिर्निर्गच्छतीति सा-वः॥
प्राणनिःश्वासरूपात्ततस्तन्निर्गमात्प्राणनिर्गमो युक्तः॥ अनन्तरमेवाश्यादित्यमरः॥४८॥ सा स्थितेति। तद्विलोलनेनेव
मरवालनेनाबलमवंचलो नुजएव नालोपस्य एवं विधा क्रूर एवाबेकमलं तस्मात्तवामरस्य पतनेन कृत्वा तिलोन्नमया
देवा नयापि इत्यमरापतेऽत्र वादि इति किं। रतो स्मानर्वगतितनोऽस्माकेवामरवत्पतन मेव पुक्तस्यादिति। दुःखवशादतिवेक
ल्यात्तच्छकरकमला वामरं पतितमिति भावः। वत्तिदोद्धिक्रूरणाद्रूपकादनुतात्तोपि वलतेः परस्यैव देशता॥५०॥ मेनकेति
मेनकादेवांगनतामनेलिरुदीतं ऊ संतापं विरहज्वरेपि विसुःपिधानुमिच्छुः अत्र वहिस्थामाकारगुप्तिमकरोत् इति यतदाक
रगुप्तिकरणमेवकमीभूतं निजं हृदः स्वीयहृदयस्य पुटमध्ये यः पाकस्तद्विषये बहिरूत्थो बहिर्जातो पंकलिसे पंकलपमेव
स्तजल्व अकरोत्। स्फुटं मुत्थे दोत॥ संतापकारगुप्तिश्यातस्वीयहृदयमतितरां पीडितं संतापःस्याद्धः स्थितत्वात्स्वबहिस्थ
याउपरिस्थितत्वात् हृदयस्य पुटमध्ये स्थितत्वात् पुटपाकत्वं पुटपाके विनाश्याभावाद्दुःखसहत्वं सूचितं॥ सा सा त्यावे
ऊरितिवितानराएव भवेत्तथाति रं दुःखं नालभ्वेतेत्यर्थः। अस्योपि पुटपाके बहिःपंकलेपं करोतिः स्फुटं तो निजहृदयमिति
वा॥ मेनकेतिप्रबोदराद्धृत्वा श्रीधुर्मीषाचामपि [illegible]॥५१॥ वर्चातिति॥ गुरोः सौदर्यादिभिः वशीकृतं विश्वं यया सा दुर्वधि
देवांगना तस्मिन्नेव सतो क्षितिमितभावस्य निश्चलत्वस्य निमेषध्यानेन राक्रमसोहृदयस्य ... स्लेत्वस समापन्नं समासिसलस्य
सीमायोमयां दर्पात्तं मनस्य कार्यमकदिद्धापकलस्तावपुष्पैवअपुष्पता तापितवती। इयत्वाल्लेत्राक्रसो हृदंना तः परामि

तिश्र वद्भिज्ञापनं तन्निश्चलत्वात्स्तम्भतुल्ये नरशरीरे तौ वक्तव्यतीत्यर्थः। अतिसवितत्वात्स्तब्धा जातेति भावः। सीमा याममपि समासिद्धो
पकः हंसो भवति। सौहृदे त्वत्र सुहृद इमे तु भयपवदवद्भिर्न संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति परिभाषया॥ अस्मेदु अर्थविघ्य रिमथ
यासुहृदुहृदौ मित्रामित्रयोरिति निपातित सुहृच्छब्दस्य पादेव यवो हृच्छब्दस्य दंतस्यो न रपदस्य वद्भिर्न भवति भाव सतेस
१० मुत्तपत्तत्रमित्रवचनोवपवशुनिरर्थक इति निर्मितोऽसौ॥ अपुष्ट पुष्पादि धक तेसाङ्ग॥५२॥ अनुरागवत्यास्त्रो कोपवारोपि
तेनावज्ञापित इति श्लोकद्वयेनाह॥ ॥ कापीति॥ ॥ कापि देवांगना सर्वा अपि देवांगनाः किमित्येवं सविताः किंज्ञातमिति बु
भुक्तुं ज्ञानुमिच्छुं कामपि स्त्रियै स्त्रि दराम शरीरतद्दे किंविष्णु त्व तिसतिवनालो वावसोपहासं एवकश्यपरूपपशुतः श
तमनुः यात तवद्दैहः कश्यपसुताप्रथ्वीमस्रिगतालंसीकृत्य अभिष्वति। परपेति वाक्यार्थः कर्मायत्वीगच्छती इत्त तैर्पेताः
सक्षिंताः कश्यपमुनेः पुत्रोपि शततपत्तोपि कश्यपमध्यपिबतीति मधुपक्रम्या गच्छती त्वया सर्वस्या नरे लाघि क्रियते विशिष्ट
कुलोत्पन्ने ननेकयज्ञकारिणा नेननु मधुपक्रम्या गमनं क्रियते इत्यस्याश्चर्यमथवा कश्यपपुत्रः कश्यपपुत्रीमतिनीगच्छ
तीत्याश्चर्यपरूप। तत्राप्यनेकयज्ञकारी। मधुपपुत्रो मधुपस्य तस्यैव पुत्री न तिनीगच्छतीति नाश्चर्यं यतः शतमनुर्भ्राता
याऽनेकापराधः॥ यद्यपरूपभिन्नित्रिकारित्वं नाश्चर्यकारि। मनुः क्रोधे कृतौ हे मइति विश्वः॥ अभिनीते किलु इत्यपर॥ आलि
मिति॥ ॥ आत्मनः सुभगत्वे सौन्दर्यविषये सर्वा गर्विका पि देवांगनामध्यो निग्रतव तिसति आस्मि सखी वना वोऽन्नतानी
न तोपि किमिति सच्छता स्मिन्नुदृश्याहि सता सित्वम पिसार्थमुतोन संगानुरोधेन नवा सिन्नु गुप्सां वरित्यस्य मनुष्या पलोकं ना र्थ

राम
१०

गच्छतातानुगातिकोलोक इति न्यायात्॥ ये श्रामवलोकेनेपि त्वं तु गुरुशां करोषि तत् दूरणार्थं विबुधेंद्रः सन गच्छतीति पुरु
मित्त्वपहासः। इंद्रादपि त्वमेव सवेत्तातीत्यर्थः॥५४॥ अन्वियुरिति॥ अथ अग्रोतिपथः पिनना था व दिक् वरुणयमादिलोकमिताः
कामुकादिमालास्तमिंद्रमुख्यमैमीदर्शनादिनि जितेह वै राण्ण वमुरनु जग्मुः। तस्मिन् त्रिगीते पिते किमितितिर्निगता इत्यत अहपरके
वले एकः पुरः प्रथमतः वर्त्म कर्षतु करोतु प्रवर्त्तयतु पुरोमार्गकर्त्रे वदुर्लभ इत्यर्थः॥ तस्य पुरोगच्छतः। गतेगामतं अनुलक्षीकृत्य
गतिर्यस्य एवं विधः पुरुषो महान् अर्थेन दुर्लभो न किं त्वेकस्मिन् पुरोति गतेस्यो पित दनुपायी भवति॥ इदमनु सर्वे दिनिर्गता इ
त्यर्थः। अनुगातिकः शोभा द्विमावेति कशाकर्तृ प्रार्थनिलोककमिताः॥५५॥ प्रेषिता इति॥ अथो नंतरं तैरिंद्रादिभिः वित
र्द्धो येस्मैप्यतः करणा वशीकरतो वनुराः निसृष्टा। स्वापेक्षया दूतपोक्षया च परस्पर समाक्षेपिताः एथ कृप्रत्येकं निज दूत स्वीय
स्वीयदूतत्वे रमयत्यै भैम्यार्थं प्रेषिताः निसृष्टा॥ यथा तेन पथ कृष्णपहाराः दिगर [illegible] मूढाः विघयाकुति न कासिनामद रूपावा॥
तदूरूं तत पितरं प्रति उद्दिश्य संख्या सोस्मे कपटे न संग्रामज्ञानि ते स्ये संतो यथा तेन पथ कृष्णपहाराः दिगर ना गुणायनानि व
प्रेषिताः न च यादेरिणो निरहतान्ते न वयंसत्रा [illegible] दिवार क्रादिः अक्षमानिः प्रेषितमेभी करतीय मितिः। प्रीते न ते न खवसै
भैमीदेये तितास्यर्थः सर्वसंख्या सौख्येति विशो वतो भैमी प्रासिप्सत्फ पाविराहित्य चौतना [illegible] मृदाः उपहार खिवो वेलावा
पद॥ चित्रमिति॥ विबुधैर्देवैः अपचयदि तेरपि स्वः स्वर्गे विहाय भूरनुसस्रे। अनुसृता। बत खेदे अत्र चित्रं आश्चर्यं प्राप्त
यं अत्रैव पिधायत्तः क्रियते एतैर्विबुधैरपि स्वर्ग एव त्यक्त इत्याश्चर्यं। अर्थांतरन्यासमाह। अथवा कापुरुषमेततानिरूढा [illegible]

हाकाचित घोः स्वर्गः नास्ति किंतु सैव सा सेवं यो ॥ यत्र चित्तं अंतःकरणं वलति वेवलेपत्रानुरागः स एव स्वर्गः ततश्च भू मावनु
रागात्तेषां भूमिरेव स्वर्ग इति तदनुसरणं पुरुष मित्यर्थः ॥ वलतीति पाठे लगतिरूपतिपावरत ॥ ७३ ॥ नीरी वेति ॥ अथ अमीसु
२१ रसाराः देव श्रेष्ठाः अत्र वनिदूरे दूरदेशोद्भवमतिशयितं वा ध्वनितं शब्दितं शुश्रुवुः ॥ किंभूताः नीरी घ्रं लंघि ॥ तः पंथा येवांदूर
॥ श्रीः कदम्बिसुवेलं लंमिताः प्रापिताः तथा पूर्वं वक्रीकृतः पश्चाद्दृत्र मितः ऊर्ध्वीकृतः केधरो ग्रीवा यस्मिन् एवं विधो बंधः नारी
रा वस्त्रा विनो बो वे षो ॥ अथ किं विधध्वनिरहितं पथात तथा कथं तरंपरितः सम्भ्रमशुश्रुवुरितिवा ॥ वा हे वि मा नेर्वां ॥ ७४ ॥ किमिति ॥
ते रेवाद्रं घन स्प मेघस्य ध्वनितं मयूरा सम् द्रस्य किमिति संशयितुं संदेहं मयिकर्तुं समर्थवि सु संपाद पितु मितिपाव
तनैवाल संतकिं पुनः त्रिश्य्रेतुं किंनु विनस्य श्रुतिरा कर्तानं तया सहतस्याः समये ऽपनतं प्राप्तं अत्र दूरं तिकटवर्ति नं स्य
दनेर यंपरीके वलं अपकष्यतद्दृश्य ॥ शब्दाकर्तानसम व एव रथो पि वो ॥ ७५ ॥ तमातरत्सेवर्षः । नलस्था श्वह्रुदपव दिलस्य
द नेरवंपरीके वलं अपकप्यतदहृश्य ॥ शब्दाकर्णनसम एव रथोपि वो ॥ ततथैः क मेण द्वयोः समानधर्मस्मरणोल त्रणोः पवमनुपये संशयः
ष्वितः प्रथमं तलो घनध्वनिस्मरणाद्वितीयं जलधेः तत श्रैः तः क मेण द्वयोः समानैव रथेस्मानतेकथं नावः कथंतरा वाचि
प्रथमं तलो घनध्वनिस्मरणाद्वितीयं जलधेस्त द्रत्विते ॥ ७६ ॥ स्फूतेतेति ॥ एते वि बुधेदाः नेत्रजनुषः नयनजन्मान नः फ
वारः कथं तयां निर्लीयदस्यर्थः । रथध्वनेर्गाम्भीर्य स्फूर्ति ते ॥ विश्रमं ददातीति विश्रम दः कौतुकी भावः कुतूहलि
त्वं नैवधेनलेन तत्र रथेनु बुद्धि रेहानवेतः ॥ किं भूतं स्फूतेस्यसारथेः विश्रमं ददातीति एवं विधस्य सुंदरां तरस्यामी वा देतस्मा वलोक नेनेत्रज
त्वं यस्य तथा तुरगाणां भाववतो धोहृदया शयातानेवतुरंगमा एव एवंविधस्य सुंदरान्तरस्यामी वा देतस्मा व लोक नेनेत्रज राम
त्वं यस्य तथा तुरगाणां भाववतो धोहृदयाशयातानेवतुरंगमा ॥ २१

मनःसाकल्यमित्यर्थः। स्तुतमप्रमापनोदनेनास्माकमपि प्रमादं कृत्वाऽप्रमपनेष्यतीति सद्भवितोपः पद्मजो हृदयंजाना
तिसोऽस्माकं हृदयाशङ्कामपि प्रापं कथं न ज्ञास्यतीति भावः बोधपदेन स्फुरितं विशिष्टं प्रमेयं घटितं नु दतीति वा। एते विन
र्नलोपमितितैस्तातिमितिभावः॥ ६०॥ वीस्येति॥ तस्मिन् समये वरुणास्तस्य नलस्य तरुणत्वं वीक्ष्य पंक्तिविभिं नलभूयेत्
लत्वं बलात्कारप्राप्तवान्। एवं दृष्ट्वा मे मीमांकथं चरिष्यतीति त्वितवाऽतिस्तिको भूदित्यर्थः। अप्य वजदद्भुत्वेतपे वर्वितपा
स्तव त्वमपि प्रापासानलसौन्दर्यतारुण्यावलोकनेनमाऽस्यो बहुतरः विस्मयरसश्चाश्चर्यरसस्तेनास्तिमितस्य त्रिष्वल
स्यास्यजलयतेर्वरुणस्य किमु नो ध्वनिपती अपि त्वौ वित्यमेवाजलयते रुदककरूपत्वं जड्यते मूर्च्छितैश्चैवस्यवमं दभूयले
वयुक्तमेवा। अन्यस्यापि तिरिश्चिद्वागर्वरसपुरुषस्यजडयते जडत्वं पुरुषमिन्नुक्तिः॥ तादृशोतमालोक्यातितरां सविंतो भूदि
त्यर्थः॥ ६१॥ रूपमिति॥ ॥ रविवेशस्य वतंसोभूषणतां पमः। अस्य नलस्य रूपसौन्दर्यं विनिरूप्य विषाद्गतासादरमवलोक
तथा तेन प्रकारेण तातिम्ला निं अधिकं कालिमानं प्राप। पद्मेनकारणेन समकलेनापि जनेनाधुनापि सादेवः कालः कृष्णवर्णोऽय
वाऽयं कालसंज्ञकः कीर्त्यते कथ्यते॥ नलरूपावलोकनजनितकालिम्नो घापि वर्तमानत्वाद्यमस्य कालत्वमयथार्थं नतु
दर्यं विलोक्य पद्मया यमोपि कालिमानं प्राप तस्माज्जनेनैव कीर्त्यत इति॥ ६२॥ पमिति॥ दहनोऽग्निः अस्य नलस्य रूपधेयस्य सौ
सौन्दर्यस्यपरं बाहुल्यं विस्मरयविवार्य दुःखात् परं तापं बाभार। तत्र संतापे नलनावञ्चितास्खलुनिश्चितं जनिकर्त्री तन्मकारि

नै. टी.
१२

त्तौ मा भूत् सत्त्वेन स्वस्य तापकरत्वाद्योगादेकस्यैव कर्तृत्वकर्मत्वविरोधात् तदपि तथापि तु पुनर्निश्चितं अनलतैव नलानन्यत्वमेव
हेतुः कारणं । अहं वै नलोऽस्मि विश्वं तर्हि मैमीममेवाग्निविष्यत् ततनुनाभूदिति दुःखवशात्संतप्तो भूदिति भावः । रूपमेवेयत्र
रूपेत्यादिना स्वार्थे धेयः ॥ तस्मिन् कस्त्रीत्वमवतरत्वबोधिकेति व्याख्या साधुः ॥ ६२ ॥ कामेति ॥ ॥ कौशिक इंद्रः अखिलं सकलं
१५ स्वमात्मानं परिपरिपश्यन् परितो विलोकयन् खलु निश्चितं । कौशिकमेवोलूकमेव मन्यते स्म । किं कृत्वा अधःकृतो
न्यक्कृतः कामो येन तं दीव्यं नलं बंधि कामनीयकं सौंदर्यं अक्षिभिः सहस्रेणापि नेत्रैः काममतितरां अवश्यं निपीय । न
लाग्रे अहमुलूकतुल्य एवेति इंद्रस्य बुद्धिरभूत् । अन्यदपि यथा स्वस्य नेत्रस्य सस्वानविसंस्थुलत्वादिति तात्पर्यः । अक्षिभिरि
बहुवचनेन तद्रूपावलोकने सौख्यं सूचनार्थं । कौशिकस्य कौशिकत्वं पुनरेवमहेतुर्गुणलोलूकप्यालग्नाहेतुः कौशिक
इत्यमरः ॥ कामनीयकं पूर्ववदभावे योपधादिति वुञ् ॥ ६४ ॥ रामेति ॥ ॥ सुरा इंद्रादय पश्यन्तु नलं मूर्तं आकारवंतं उच्चि
तं दृष्ट्वा रामणीयकं सौंदर्यं तस्य नलस्य गुणत्वस्याधै तथा दृश्य दृष्टिती यतावाहस्तेपधिभाव्यविचार्यं हृदया निश्चितः करणा
नि विस्मयाय आश्चर्याय बभूवतो वितेरुद्दत्तवंतः । आकारवत्सौंदर्यमिदमेकमेवान्यदृष्टं नास्त्येत्याश्चर्यपुष्टायतोऽन्ना
तास्त्वेनकारत्वोनतेषु हृदयेषु विषय न प्रबभूवुः ॥ समर्थ्यानाभूवन । आश्चर्यं विनात्किं करणीयमधुनेति नस्फुरिता
तिभावः । दानस्य सत्त्वनिबन्धिपरस्वत्वापादनत्वादिस्मयापदस्तेषु हृदयेषु स्थापितत्वं नाभूदिति पुनरेवारामणीयकं गु
णोपस्य तस्याहृदयवाद एतादृशो यमेव नान्यः इति वारामणीयकं कामनीयकवत् ॥ ६५ ॥ प्रेयेति ॥ ॥ अमत्याः इति एवं इंद्रंद्रत रेत

राम
१२

रं परस्परं पंदं मंदं अल्पस्वरं यथा तथा ऊचुः ॥ एवमिदं कथं ॥ कृतपूर्वैः पूर्वं लोकमुखाच्छ्रुतैः संवदद्भिः प्राहेन्द्रानुगाः पू
र्वं कृतास्तादृशा एवाधुना दृष्टा इति संवादं भजमानैः प्रेयरूपकस्यापि यरूपत्वस्य यो विशेषोऽतिशायस्तस्यातिवेशेर
वच्छायानैः स्वसौंदर्यविशेषविमासैन्यकृत्वा स नलः एव एव वह्निः कृतानुरूपगुणावलोकनेन नले व्यतर्कयत्रित्वधीशे
यरूपकं मनोज्ञादित्वा सवेवुन्न ॥ मंदप्रकारे द्विरुक्तिः ॥ ६५ ॥ ते स्थिति ॥ ॥ एते पदार्था भूपतेर्नलस्य व्यवसितानि उपेगान
. तेषु इंद्रादिषु विषयेशावांसुः ॥ अयं भैमीवरणार्थं गच्छतीति तेभ्यः कथयामासुः ॥ एते केतद्विधाऽति सुंदरीवधुर्भैमीत
स्यावरणा ॥ ६ ॥ योऽयं भूपताएकः प्रत्यर्थः स समवत्सवयवरकौलक्ष्यैकः कुंडिनपुरं प्रतिसर्पन्न प्रतिगच्छन्न सरथ्याद्यारथमा
र्ग एकः नलस्य भूपतादिविवार्थी यं भैमीवरणार्थं तत्र गच्छतीति तेर्निता नमित्यर्थः ॥ ६७ ॥ धर्मराजेति ॥ ते धर्मराजसलि
लेशाकुताशेयम वरुणा नलेः वे तसा कृत्वा निमंतं गुसंएत द्वत्समाणा मविंतिविचारितं ॥ किंभूतैः ज्ञाततः सम्यक् पालनात
लोकस्य त्राता तो स्थितेजी व वह्निः पंचअयव प्राणाख्या वायुभूतं चामुं प्राप्य यथासरवां हृष्ट वर्कैर्विकृततापेः जगत्प्रियत्वा
द्धर्मराजत्वाद्यमो दृष्टः वरुणोपि सलिले शत्वा द्धर्षवशाद्देवं वं वलः वह्निरपि हुताशत्वाद्धर्षवशाद्देव विकृततताप
परिपुष्टो जात इत्यर्थः ॥ अस्तं नांप्राप्तो यमो हृष्यति लोकप्राणापहारित्वात् वायुर्नाप्राप्तो जलात्मकत्वा मेघरूपत्वा
श्च वरुणाश्चं वलो भवति ॥ तथा वायुर्नांप्राप्तो वह्निरुद्दीप्तो भवति ॥ वचनभंग्याप्यमः क्रुद्धो भूत वरुणोपि चिंतावर्णावेव
लोभूत वह्निरपि चिंतावत्रादतिसंतप्तो भूदिति भावः ॥ ६८ ॥ यमचिंतामाह ॥ नेति ॥ ॥ असौ भैमी यदि अमुं नलं न वृणुते

वा घवा वद्रुते॥ उभयथापि वरणोऽवरणो च नोऽस्माकं प्रियतमा प्राप्तोऽप्यरी पत्नीहितकारिणी यनैव भवेता॥ कुतः हि यस्मादे
कतो वरणापक्षे अमुमेमी अगुणान्सोऽधिकं मत्तान लगुणांछिकं न ज्ञानाति सा कथं वरणीया॥ अन्यतो वरणापक्षे न लगुणा
धिकज्ञानेन बद्धतेन लेश्वरः प्रतिलंभः अमुष्या लाभो मम कथं उभयथापि न प्रियतमेति यमेन वर्णितम्। अथ नाचिंता पूर्ता
२१ एकतोऽन्यतः समस्यार्थे तसिः॥ २८॥ वरुणश्चिंतामाह॥ मामिति॥ इयं मे मां तदा वरिष्यति यदि मत्तः सकाशाद्दिप
13 तिब कुअस्य महत्त्वं माहात्म्यं न॥ वेद न जानाति न तत्त्वस्यर्था॥ इह त्वी वम नोऽनलस्य विशेषं अज्ञानानेव वेत्ताऽ जनपुत्रीत
दिग्ज्ञपतात्स्रम्यस्मान्स ज्ञाती पावधि जानीया यो सकाशान्नल मद्धिशेषं मामधिकं क यमाकलयिष्रीज्ञास्यति अपि नु त
दपि न ज्ञास्यति विदुमन यथाऽस्य स्मलाभ इति वरुणो न ववेलविति ते॥ मत्तो नलविशेषापरिज्ञानवदन्यस्मान्मामा
धिविशेषा परिज्ञानान्मामपि वरिष्यतीति भाव इति वा॥ १०॥ वन्हिश्चिंतामाह॥ ॥नैषध इति॥ ॥अहं दमयंत्या नैषधवे
तेसति विज्ञो ततः सन्न वन्हिर्भविता सिविनिर्गतान्सिनात खेदोऽस्तहं पि त्वं वनितां आस्यमुखं कथं दर्शयिताहे दर्शयिष्ये॥
खलु यस्मात्वर्हीतिनी लिलज्जासंकुचितस्तेहेस्वस्त्रीभयं च बहिर्लोके च दृश्येनं मयं च भयकथं कव्यमिति वन्हिना संतापेन
चिंतितंतादर्शयिताहेति यद्वेष्यात्मने पदे बुध्यर्थत्वाद्दतो कर्तुर्णोर्मत्वं॥ ११॥ इति ता॥ साक्षिपि नु धीयं देवत्रयीमनसा इ
तिपूर्वोक्तम वेत्याकलव्यक्तिं यत्नाल्मविशेषं किमपि त्वीयकार्यं नवुबुधे ज्ञातवती किंतु तपेकं नाकनायकमिंद्रं अपास्य
विहाय परस्परमास्यं वदनं पश्यपति स्मा॥ किंकर्तव्यतामूढा मूढित्यपर्थः॥ आत्मविशेषमिति पाठे नलापेक्षयात्मनोन्यूनय

राम
१३

स्तपं विशेषेण मनसा विविंत्य किंचन न बुबुध इत्यर्थः ॥१२॥ किमिति ॥ समुत्ताईः अधुना किं विधेयं करतीयमित्यस्फुरत्तादि
मुखं विविशेषेणाांतेस्वानुगानां च मादी नामा न न भवे स खिलो सड्वैरतितरां कपटेप ढुः कुशलः अत एव नलस्यं वनं
प्रतारणं समभिलष्य शोसति स्म वस्य माता च दति स्म ॥१३॥ सर्वत इति ॥ त्वं सर्वतः ससांगरान्पादो नु शालया नसि कश्चिर
यथा कश्चित्कामम वेदनो इत्यमरः ॥ काम प्रवेदने त्वाभिप्रायकथने ॥ अपरिचितस्य कुशलप्रश्नो न युक्त इत्यत आह ॥ स
प्रसिद्धो नैव धस्त्वं इति नो स्माकं प्रतिभाग्यानुमानिकी बुद्धिः कुत इत्यत आह ॥ वपं त्वस्य ममासना ईविजपे तुरू
त्रिमित्रस्य वीरसेन नाम्नोन पतेरिव त्वाथि विविधमानां रेखाशोभां विभर्त्ति नीमः ॥ वीरसेन तुल्यशोभत्वान्न सुतत्वं ॥ प्रायो
पिन्रसदृशः पुत्रो भवतीति ॥ शोभामिति चपालडुपमानोपमानं या भूत तास्यापि भूतताः ॥ अंगश्रीः कथ्यते रेखा चतुः पीयूष
वर्द्धिनी स्यालंकारिकाः ॥१४॥ कोति ॥ हे नल त्वं कमयास्यसि कं देशमुद्दिश्य गमिष्यसि इत्यर्थः ॥ लोप्राश्चो नैव युक्तः ॥ य
घस्माज्जोस्माकं अत्र वर्त्म्यां मार्गविधपे वा पथ्या मार्गिको द्दिश्यपा यात्रा तया शुभ वा अत्र जनितान्त ततस्मात्फले सत्व
रयोनुख्यातयैव यात्रया त्वं ईदृशम घनोर्द्ध नागमितः प्रापितः किंस्मवि तु नयैव प्रापितोस्मत्कार्यं ॥ ननु स्वकार्यवशाद
त्रत्वमागतोसीत्यर्थः ॥ अथवं गतारं प्रतिक्ष प्रवासस्य सीलिवाकुं लोकेनुश्चितं ॥१५॥ एवमिति ॥ हे नैषध एव पुरो दृश्यमा
नः समसि स्फोटदृश्मतवमः तथा एषत्वा लज्जालेन जल्पिलः परीतः सकुतावतोत्रिः एवमुक्त्वा दसो पतिर्वरुणः सो बभवत्रि
पं वमां सुरागां घासितार मिदं अधिगच्छ त्वं जानीहि ॥ इदमत्रादि विशेषणमादरायं वोत्पादनायवा ॥ वरुणे दयोलकीला वि

तिपुंल्लिंगेपि त्वालशाकः । पूर्ववाक्यात्रयेश्च शिगाढशिरा क्यार्थः कर्मणि जतिलः मन्वर्थेपि कादित्वाद्दिलच् ॥१६॥ अत्रागमने कारणमाह ॥ ॥अर्थिनऽ
ति॥ ॥हे नलरुचि त्वं फलितार्थतात्पर्यं अवेहि जानीहि । इति किं अमी वयमर्थिनः सन्तः त्वां समुपेमः पावकत्वेन त्वां प्राप्ताः स्मः किं तेनेति । नहि पात्र
नामित्यत आह ॥ अथ नो गातं खेदं तमपास्य भवति भवत्समीपे कार्यनिवेदं प्रयोजनज्ञापनं वेदितानीमेव कर्महे ॥१७॥ ॥ईदृशीमिति॥ ॥विद्वांजा
इद्रूः ईदृशी पूर्वीकां गिरं उदीर्य कान्तो पंयूकीमाम वमूवपवं विधीयनव भावे॥ नेमीवरणार्थमागता नो मम्मा कं दृत्येकुर्विति विविच्य प्रकटं नावोचत ।
निषेधमिव पतिनाकः ।एनदेव नलवंवकैसेयं ॥ अत्र ईदृशो असि धाकुशलत्वेववनकोशलविषये वित्रमाश्यर्यन॥ कुतः पतः गुरुर्ब्रह्मपतिर्यस्य द्रस्य से श
वमवधिर्यथा भवति तथा शेशवमारभ्य गुरुः शिक्षकः । स एवं वदतीति किं माश्चर्यमित्यर्थः॥ आसेति अमगति दीप्याशनेषु तेन न काप्यनुपपत्तिः ॥ इदृशी
त्यादि । विशिष्टति कविदिदे अशा ॥१८॥ ॥कपप्रय भि सायमग्ताने तोनलस्पर्धी योद्दृशतां पेवभिः श्लोकैराह ॥ ॥अर्थीति ॥ हानभ्रुवत्वात् अर्थीति कृतेनेना ज्ञाह । पि
नामि विकसितानि अखिलानि रोमाणि यस्य स तयोनलः प्रणाम करणात् नमस्कि प्रश्नादि प्रबल्हे नमस्कारकरणात् योनोस्मन्नवरणा नो अवेनार्थ अर्वना
येस्वमात्मानं नुपमिन्येनवरणा समीपे उपहृतवान् कमिव स्फुरत्कदंवकरेणमिव रोमांचितत्वात् विकसित नीपकुसुमसमूहमिवेति स्वपर विशेषणानां तुल्यमि
त्यर्थः । कदंवपुष्पैरपि भक्तैन देवार्चनादि क्रियते॥ स्वमंगमेव पूजोवितकरं वपुष्पसदृशं कृत्वार्पयामासेत्यर्थः॥ दृषिनेति दृष्टे लोमस्विती ॥१९॥ ॥दुर्लभमिति॥
नेषधेनन लेन ईदृशयाक्या नान योः परस्परविरोधे मनसिकृत्य आश्चर्यकत्वे नाविचार्य विराय चिरकालं वस्य भागणभ्रकारेण समस्यापि संशयितेन ॥ ईदृशं क
यं ॥ अमीमिर्दृग् ॥ शिवोरे कान्तेः किं वस्तु दुर्लभं ॥ अपि तु न किमपि ताहृशं य द्विकाले दुर्लभं वनुत अग्नौ नकथं अतो आश्चर्यमिति संशयः । दिग्दिपिपः स्वलार्थ राम १४

योगे घटीति विधा स्वतीया॥ मनसि कृत्स्न अनत्याध्म नउरसि मनस्कीकरो मनसी विषागतिसंज्ञायां तेशाङ्ग्या तोऽस्ति प्राकृतप्रयोगेऽनभिसमासे ल्यप्॥ अनत्यायामे
उपश्लेषे तु गतिसंज्ञाभावादुरसि कृत्वा पाणिं शेते इतिल्यबभावः॥२८॥ ॥नमेवमशरणमाह॥ ॥जीवितेति॥ ॥अविकलैः समस्तैरपि वनीपकमात्रैरिंद्रसकाशात्
नैःपात्रलेशतोरहितैः केवलैर्याचकैः जीवितं अवधिर्यस्य एवं विधं यशः तत्पर्यंतमाययमानेन जीवितेन यस्तेदत्तमुलेभे सुखाय॥ पयस्मादशमुलभे॥ न तमममास्य अर्था
तमन्यकाशारर्थिनयाचकायमुरागं परिरक्षयमवेक्षाय किं अन्यपावकेभ्योऽपि काय किं वितीर्यदत्वा ममास्य च वेलोतः कराणं परित्रातुमयतु संतुष्टं भवतु॥ जीवि
तपर्यंतं यशोकस्यो विहीपनोऽस्विद्यायदातुं योग्यं वस्तु जीवितादर्थिकं नास्ते वयद्दातव्यं॥ अविकलमिति वापाठः॥ वनीपकोयाचनकोमार्गणोपाचकार्थिनावित्यमरः
॥२९॥ ॥जीवितादर्थिकानेमीतस्मै दीयतामित्याशंक्याह॥ ॥मीमजेति॥ ॥अपिशरणस्थ्यशरीवक्लिं वेसर्वथा उदीयस्याः मेप्याः घोऽशीमा पिकक्षो घोडशांभागं किलनि
श्चितेनार्हति॥ यसंबंधी षोडशोभागः समग्रएवनीलरतामृत्युतलमोनभवति॥ मामीमजो॥ जीवितादपि धनादपि पुत्रादिप्रसूत्परहिताय सेव॥ विमहहरये परंथे कले आलो
विघतो किलयतः सोमेमी मम स्वैनेव केवलेन तामसिलष्यामि परंसामद्धीनानभवत्येव॥ यत्र स्वकायत्वेन देवदातुं शक्नोतेमैप्यांस्वकीयत्याभावानहितरणामश्क
इति कथं वेतः मेतु व्यातु इतिभावः॥ अथवा राजसिर्थ त्रिप्तितं वस्तु विमाद्दियपः क्रियते। सार्थस्थीराज्ञां परमं स्वायनंनरपिपस्याः षोडशं भागं नार्हति सा राज्ञो मम स्वे क
थमपि तु न कथं विदित्यर्थः॥ अथवाय स्याः षोडशीकलो ममस्वमेव स्वरूपमेव नार्हति॥ किंपुनः सममग्राउर्वीपि किलयस्मान्मे जीविताद्विपरुष्टापृथ्वीरूपाद्वना
दपि परमतिशयेन गुर्वी सामहद्रयेनास्तेलोहातुमयोग्या इदं तादुर्लभा वेतिव्याख्येयं॥२९॥ ॥मीयतामिति॥ ॥अर्थापयानथेतिसंबध्यते॥ ॥यथाऽस्माचितमेवा
भार्थितमेवनीशमेतेभ्यो मयादीयतां तेषां ममधीः स्मितेनैवकरुकथं दीयतां ज्ञापितां अभी स्मितेमानेन विना दातुं नशक्यते। नोऽकथितेप्पभीप्सितन्यानेभवतित्वेतेसर्वथा
र्थितमेव दीयत इत्यर्थः॥ ननु ज्ञातेपप्याचितं किमितिदानत्वमित्यत आह॥ गत्वायदीयते दानेन दं नैतप्फलं स्यात्॥ महत्स्वगुणमाहुर्पयाचिते तु तद् ईकमिति वचनमा

मालापालं बोधो याचकस्याभीष्टं कल्पयन्नपि जातः अन्नपि पाएन याचनानन्तरं दास्यामीति अर्थिवाक्योऽवमरं महते प्रतीक्षते न वहन्ये धिगस्तु सोधमः वांछां ज्ञात्वा पिपा
र्थनानन्तरं दास्यामीति विचारयति सो धम इति किं वा यं तस्माद्याचितमेव देयमिति भावः। एवं कस्य च वर्त्तमाने इति पृष्टौ। अभीप्सितं मति तु ह्यति वर्त्तमाने क्तः।
कल्पयन्निति हेतौ शानः॥२३॥ याचीति॥ ॥दातार्थिनाकृत्वा पदग्रपातकमर्म्मेति विलंब्यविरात्रदातो दाता तस्यात्यंतं न लुंपति। परिमार्जनं च रा अकोति॥ अधिकस्य सु
कृतस्य काकथेत्यर्थः॥ किं न तेनार्थिना बहु प्रियवचनेर्काकुहीनवाक्यं॥ तस्मात् विडंबं पराभवं प्रापितेन स्वस्य प्रियं देयं वचारितेन। तथा कृतं अनेकवारं याचनं तेन कृत्वा
15 पालज्ञानामपि लंभितेन प्रापितेन। प्रियवचनाघवाद् पित्वेव कुदिमार्थिने देयं। अन्यथा पातकं स्यादिति भावः। अर्जितेति। अर्जितं अर्जनेन स्वार्द्धैः अर्जक अर्जने चुरादिः॥२४॥
॥यदिति॥ ॥वदान्यैः बहुप्रदैः प्रदेयं दातव्यं वस्तु उपनीय समीपे संस्थाप्य अर्थिजनाय यत् सलिलं दीयते देयसंकल्पार्थं उदकमर्थिहस्ते प्रक्षिप्यते तत्सलिलदानं रूपा
त्रिया अर्थिनो क्रिया चकवचनेनस्य विफलत्वविशंका वैफल्यविशंका तया जातस्त्रासः तर्कजन्यभयं तेन समुद्भवति शयेन वर्द्धमानो यस्य स्मरकालमरणं तस्य विकि
साप्रतिक्रिया सलिलदानेन याच्या माफल्यनिश्चयातामरणो याति विन्ध्याति ता निविन्हानि पवकइति वचनेन प्रमाणताको पाच्याचैफल्यशंकाजन्यो यमृत्यः॥ शाम्य
तीत्यर्थः। मूर्च्छनोपमृत्यः सलिलप्रक्षेपेण शाम्यति॥ अर्थिस्तु स्थितेन दानविधिसिद्धये जलानयनविलंबोपि न कर्त्तव्य इति भावः॥२५॥ अर्थिन इति॥ ॥कुश
व सलिलोपेतेन दानेनं संकल्पपूर्वकमिति वचनात्॥ दर्भसहितं जलं दात्रा अर्थिने दापयतीति दर्भसहितसलिलदाने दातारं प्रयोजयतीति कुशवज्जलदायीडाकिवि
दग्धः। एतो याकिं वचुरग्धं दव्यदानविधिर्दुनदानप्रकारस्य ज्ञापकं यथा स्वेसएवं श्राद्धसूत्रे॥ एवं कं दात्रा अर्थिने दत्ता वराचदत्ता। प्रियवचनमात्रे केवलं धनेन दे राम
वंशति पार्थं अभिलाषमकृत्वा न देयं। किंतु जीवनमपि याचितं अपि चदत्तावदेयाः॥ दत्तादाने इच्छाप्राणात्तनेपि कोपि विचारो न कार्यः॥ अथवा दत्तं दर्भस्य युक्तं केवलं ध १५
नेन देयं किंतु जीवनमपि उदकमपि देयमिति सूते॥ अतएव तौकिंप्रियदग्धः अर्थिने याचितं अपि दत्ता वदेयाः किं अन्यदिति भावः॥२६॥ ॥पंकेति॥ ॥पंकस्य संकरेणासंबं

येनविगर्हितं निंदितं कमलं लक्ष्मीर्योल लक्ष्म्याः संपद् श्रीश्च श्रीः अपगता यस्य अहं सोऽयं न भवति। यं किंचित् समस्तानं केनापि नाश्रीपते अथ वा अन्यः पिपासानकसंबंधि निंदितं स्वा
नं आश्रय योऽयं न भवति॥ तेन तस्मात् सुधीः विद्वान् विमलं पंक पातकरहितं च अर्थिपालितं लतां कमलं तस्याः लक्ष्म्याः संपद् श्रुवासवे श्मवस निग्रहं विरथीनकु
र्वीत॥ विदुषा संपदर्थि स्यारेयेन मर्थः॥ अनेनापि विदुषोज्ज्वलं रेवताय तनं क्रियते॥ ॥ यातु मानेति॥ ॥ यस्य पुरुषस्य जन्मोत्पत्तिः यात्रमानस्य जनस्य मानसलतेः मनो
रथस्य पूरणाय समर्था न भवति॥ तेनैव पुरुषेण पृथ्वी भूमिः रत्नतरा नारवलीवतकष्टानदुमेने गिरिः भिन्नसमुद्रैः भारवती॥ तेन पुंसा वा रत्नभूमे भारो भवति नावान्नु लतादि
भिर्न। एतेषु विमुख्यादिना श्रोमस्यादिना नादिनावोपकुर्वतिन त्वद्दता॥ तस्मात् धावकाभिलाषपूरणं करतीत्यभितिभावः॥ ८०॥ मेति॥ रूपणोतिन्तु सुधः जीवन्नु च
न्द्रयातिज्ञोमेनपरस्मै अर्थिनजातु कदाविद्पि धनानि खलु निश्चितं मा अर्पयतु मास्म दानं नीत्विस्थ ज्ञो मम सद्वासानं न ददाति स्वर्नाशुर्दा॥ मनोष्यपरूपणो यतां तु
पुनः तानि धनानि नाप्यपति नमयछति॥ तत्र च तत् पुनः तत्रैव वाधियेमम वित्रमाध्वर्यं कुरुते॥ मत्स्या पिलोभसद्भवानां॥ अथ च अन्तः सगयेत् रूपताः धनानि न्यपसे वे
धीतिरजाय ज्ञानिनार्थीति करातिनापपति तत्र श्वर्यायोगी वनकस्मै वित्र ददातिसम्मा पिरावेरदानी त्याश्वर्यतस्माद्याकुर्जीवति ताव द्यन्तय्यं मत्तेरानानेष्यती
तिभावः॥ ८१॥ ॥ मामिति॥ ॥ इह जगत्यां भूलोके तान् ज्ञातवदान्य मात्रं अत्र वमस्य अनादत्य मोपाचितवद्भिः पीवमानेरमीभिरिंद्रादिभिः मघिय यशो नि वेशितं आहि
तं इंद्रादयो यस्य पावका जानातारं लक्ष्मा वारणेन ममकीर्तिः कृताए तस्याः कार्त्तिः। क्रियो विनिमयस्ततदीपं इंद्रादिसंबधीकतमस्तुकः पुनः पदार्थो स्तुमवतुराइं
द्रादिभिः सुर्वमन्यः कोपिचेद्याविष्यत्तेनेनवतेषः। किंविद्वेदास्यन्ततहिंतदेवं तु कीर्त्तिर्विनिमयं समभविष्यत्नत्वेवं इत्येतत्कीर्त्तितुल्यमेतेष्यो विनाविनरणीयं विनि
मयं वस्तुनास्तीतिभावः। यतएतद्यशइतिवा॥ स्वर्लोके वर्त्तमानं कल्पवृक्षादिदानं स्वर्गमिति वा॥ तानं तावरिष्ट वृत्तु यशो वितरणस्यमूल्यमयिदातव्यमित्यर्थः॥ ८२॥
लोकइति॥ एषः लोकः नियनेमरणोत्रासयनं विनाप एकएवासहायएवपरलोकं उपेताग मिष्यतिहाकष्टं इति हेतोः निश्चिनं रवलु उदयं नीउदिनाद्याय स्मिन्ने वं

16

विधंविनेमनोयस्य मस्त्रार्थिवं चतुर्थविकलतातः सुरुत अस्यतानुर्लोकस्य नेहनं अत्तुपरलोकं परलोकं गमनं जनं वा निनीषाति नेतुमीच्छतिरव ब्रूत्वे सते। अर्थिनर नपरलो
केनर ध्रिकमुपतिष्ठन इत्यर्थः॥ अन्योपिवे शुपूर्वस्थानं तस्थास्थानां नरं प्रत्येकां किं न एव गच्छन्तसुहरोयनादिनस्थानं प्रापयति॥ उपेनाइगत गतोलुड् लङ्याद्वि
कर्मकः॥ ८॥ ॥स्नानेति॥ ॥इह मु वि एक ग्राहि एक त्वमेत्वा युक्ते देयं वक्तु ग स्नानित क्षौले दिविस्वर्गे कोटि गुणितं कोटिपरिमितं दानं यदि दद्यात् तिस्तस्यतिवा एवं शी
लेन दानपात्रं धर्मार्थं पावकलतातमलमसीनारंसुहृते पुण्येः कृत्वा पारलौकिकं स्वर्गलोकभवं कुसीदं वृद्धिं जीविकां असीदद्विनअरे कर्तुं यदि एतिस्मो
ति। जानाति वा तर्हिस्मायुः सातु नएव एति नान्य॥ एवं विधं दानपात्रं सायुष्यतिरेकेणकेनापि न लभ्यते। लब्धे वनस्थि साधुना चिरकालं स्वर्गे स्थीयते तस्याघाव
कमनोरथः पूर्तीः कर्त्तव्य इति भावः। कुसीदं अस्मीर कुर्दुमायुर्यद्यतितर्हि सुघृतेः कृत्वा नान्येनप्रकारेणेति व॥ अन्यो धर्मार्थं हि गुणा दधिकं नरदानं दानपात्र
मधर्मार्थं स्यक एकगुणा गृहीत्वा कोटिपरिमितं ददाति। नतन्त्रेता हशमधर्मार्थं स्मा धुरेव वाईनिकः सुकृतेरेवमायो तिनान्यो न्येनवोपायेनेति व॥ कुसीदं वृद्धिं जीवि
कल्पमरः॥ दापीन विष्यतिगम्या दयइति भविष्यदर्थीति नि॥ आ वश्यका धर्मार्थं यो रित्या धमर्थका न दोषे के नोभविष्यता धमर्णो यो रिति पष्टी निषेधा कोटिगु
णितामिति कर्मणि द्वितीया॥ पारलौकिकं अभ्यादिषु लोकान्तरं पाश्रुतेति वक्ष्यात ठञि अनुशतिकादिपा वाद्युभय पदरवृद्धिः॥ ८१॥ ॥एवमिति॥ ॥निषधानां पति र्न
लः एवमा दिजीविकानाथीत्वे व सम्मतिमुद्रृर्त्तं स्तं विवित्तं विचार्यतानि शरीन वो वन। किं भूतात्रअपिनां दुर्लभं यावमानस्य यजमानस्य मुखं वडत्वे सिताश्रीदुदि
तश्रोभं अवाप्य महर्षीत् यावकैः दानावि प्रसमत्रमुखो दुर्लभसंतुप्रसन्न मुखस्म वाप्य कार्यसिद्धिर्भविष्यतीति सहर्षेजीनमित्यर्थः॥ ८२॥ ॥नास्त्रीति॥ ॥जन्यजन
कयोः कार्यकारणयोः स्पतिभेदोनि शपितोभेदः नाख्तो तथा जनस्य हेहः अथ नर त्वं भस्पंतेनजनितो जन्यः इत्यमयमपि सत्यां उभयत्रापि सुवर्णा जन्यं कुंडलं ह
त्वां नः खलु यस्मात् अस्मत् नमनिभहत्यतीत्यमतारां वो युष्मा कंनतु धीरस्यममदक्षमुवापामम्र ते निमज्जनमुपैति। अस्मत मज्जनेनयथा सुखंभवति। तथा मे वदर्शनेनेति॥ यतोभवं

राम
१९

तोऽस्मभक्तिताः अत्र पूर्वोक्त एव हेतुः। यद्वाऽस्य जन्यो जननदेहो नास्ति जन्यजनकयोर्भेदो यस्मिन्नसौ नास्ति जन्यजनकव्यतिभेदो
ऽन्नादभिन्न एवेति सत्त्वं। यस्मादित्यादि पूर्ववत्॥ यद्वाऽन्यजन्यो जननदेहोऽस्ति जन्यजनकयोर्व्यतिरेको यस्मिन्नसावस्ति जन्य
जनकव्यतिभेदः एवंविधेन भवति किंतु अन्नादभिन्न एवेत सत्त्वं यस्मादित्यादि पूर्ववत्॥ पूर्वव्याख्यानादेत व्याख्या
नद्वयं न्यायः॥ अस्मत्तास्तामिति पाठेऽदः इत्यस्य हलेतत्वादापितनूमित्यस्य विशेषणत्वेन योजना॥ नास्तीति अस्ति हीरा
दिनासमासंविधौ यप श्यामन्नशब्देन समासः॥ अस्मत्तादस्मत्तादामिति अस्तेन नञ् इति विट॥ ८४॥ ॥मत्तपइति॥ ॥तनुत्र
तल्पंममतपः कनुः अद्यपाश्र पि पूर्वद्वत्तापयेद्दिमोवरं व्रजयइतिफलं वापितु असंभावितमेतत्तबद्कृतपोत्यपस्य
नफलरूपेतावापतितातानि एतत्स्वकावापिनोऽस्माकपूर्वपुरुषास्तापित्रादीनातपांसि तदुपार्जितपुण्यानि पुनः जयंति॥ भवदस्य
सर्वोत्कर्षं ताव तंते॥ मत्पूर्वजपुण्यैः भवद्दर्शनं जातमितिभावः। जयंति सर्वोत्कर्षे तावर्तमानानित पांसि पुनरीदृशं प
रितामंतीतिवा॥ ईदृशान्यपि ददतीति क्वचित्तत्र फलशब्दस्याविभक्तिविपरिताममेनैदृशान्यविदुर्लभान्यपि
फलानिनोऽस्मभ्यं ददतिनानिपूर्वपूरुषतपांसि पुनर्जयंतीति व्याख्या। परितामंति फलेन इति केचित॥ तत्रेदृशं भवद्दर्श
नलक्षणं फलं परितामंतीति व्याख्या॥ ददतिशान नपुंसकस्येति शतुर्नुम। अस्मादोद्वयोगेति एकत्वे नषष्ठीचतुर्थी बहुव
चनस्य नसादेशः॥ ८५॥ ॥प्रतातिति॥ ॥सर्वसहनं व्रतं सर्वभारादिसहनलक्षणं नियमस्तस्माज्जन्म उत्पत्तिर्यस्य एवंवि

धं कर्मव्यापारः सुकृतरूपं कर्तृत्वां भूमिं खलु निश्चयेन देवी प्रत्यतिष्ठिपत प्रतिष्ठापयामास । खलूक्ते स्तायां वा ॥ सर्वंसिहाव
सुमतीत्यभिधानात् भूमेः सर्वंसहत्वे तितिक्षेन सुकृतेन तस्यां देवीत्वं कृतमित्युर्थः ॥ तत्र प्रमाणमाह ॥ अहमहम्याश्र
नै॰ टी॰ यैं यन्न यस्मा घूयमविद्धि दूनायामपि भूमिमस्यन्नतोपि निजैः स्वार्थैः पादपयोजैश्चरणकमलैः कृत्वा ऽस्याः भूमेः पू
७ जनं सृजत्य कुरुत्वा भवतो यत्पूजां कुर्वंति सीदन्नेवेति भव दृढं देवीत्वेन प्रतिष्ठितेयं । सर्वापराधसहोपि देवत्वं लभ
ते पूजां वाप्नोति यद्यागमने किं कारणमिति प्रश्न इति भावः । प्रत्यतिष्ठिपत ॥ लोवनिति वृते दितीकारः ॥ ८६ ॥ ॥ जी
17 विते ति ॥ ॥ जीवितमवधिर्मर्यादा यस्य तत्सत्यापर्यंतं प्राप्तो लोम्यो प्यधिकं वायकिमपि वस्तु रतेमल्लं हतामर ऽिमान
नुष्य बालकातमवक्रिमनी बितं आनिलबितां सौयं नरबालः वः पुष्पाकं वरतां तेनवलंकनाऽवेंनुपूतयनु ॥ इद
व स्तु किं पुनरस्तु नूतवा व्यायः । कर्मणा लोप्य हं प्राणाधिकमपि दास्याम्यपि पांवनेशकानकापाई स्मितं चकथ
नीयमितिभावः । नरता हृदयपूर्णे सामर्थ्यभावाद्वैरतामित्ये कवबनेविनीतत्वेन सूचितं ॥ श्वैतिम्वादिः ॥ ८७ ॥
एवमिति ॥ ॥ अथ्यकार्यो केतव गुरुः कपटबावर्यः वृहस्पतिर्वाशक्रः नलप्रतिस्वीवाननलीनविप्रतिवक्र
भावेन वक्रत्वेन वक्रोक्त्या कुटिलामिश्रा येतावविषमां दुर्वां दुर्वोधां वर्णर मृ वाक स्मिन्सति वीनानतावि
रूपादिविधं कावायस्मात् विरुद्धं अनेकं ना किं पावदि व्यंतीति त्यक्तमपवीर सनत नपेन लेबिन येनवि
नीतत्वेन एवं पूर्वोक्तं उक्तवतिसति ॥ ८८ ॥ पीतीति ॥ ॥ हेमहीपृथ्वीत स्यां मिहिकां शोकं नलववपेसर्वैरमयं त्वा राम
७

पाणिपीडनं विवाहस्तत्र हे सीतामहमुत्सवं कामये मयि हि रुष्टा मा॥ कांत्या वशितया वनितरां जितः स्मरो येन तत्संबुद्धिः। विरस्य
चिरकालं स्मरशरान्तिमयेनिरस्य विरहजन्यं दुःखं विहाय अत्र मैथिली विवाहोत्सवे विषये मनोस्माकं दूत्यं कुरु॥ सा यथास्मा
न्दत्तीते तथा प्रयत्नं कुर्वित्यर्थः। जितस्मरत्वात्तव ततो भीतिर्नास्ति सुंदरस्य तव देव इति त्वात् मैथिलीं प्रति दूत्यं त्वं कुरु कंता
त्वं पतिः। अथवा स्त्री या न पि वं व पतिः॥ अहं हे मदं त्याः पतिः पाडनं कामये किं भूतं महदुत्सवो यस्याः तामिति मयि हि॥ नो स्माकं वसु
र्गानिमेऽमम दूत्यं कुरु न त्वेवं॥ हे स्मर भीतिं निरस्य त्वत्पस्मात्त्रैलोक्यजित्स्मर। निरस्य अस्य ते लोकं तं मह त्यं कुरु विरस्य वि
नं वनितितया वत विरस्यात्यजेति वा॥ हत्ये विलंबो न कार्यः इत्यर्थः॥ भीतिं स्मर जानीहि हत्वा करतो विलंबे वा मत्तः शापा
दिभीतिः स्मरति बा॥ भीतिं कर्म विवि व ह यावन्थ्याभावः॥ नः पत्ने असम्मदेकवचने ति एकत्वे बहुवचनं॥ ८८॥ अस्मि
न्वि ववे राजांतरं पा अतां न त्वहमित्याशंकायामाह॥ ॥आसत इति॥ ॥ हे नल अयि निति पत्यं यांश तं बहुसंख्याका
भूपा राजान आसते तिष्ठंति परं भूपत्वे तुल्येपि त्वं औदार्यादिगुणबाहुल्यात् महाराय त्वा नो पराश्रिः समुद्रोसिते
भूपाः खलु तिष्ठिते कूपाः अगाधताभावात्तास मुद्रापेक्षया कूपा यथा हीनास्तथा त्वदपेक्षयान्ये राजान इति॥ तस्मा
त्त्रयाचितादिति भावः॥ आधिक्यमेव समर्थयते दिवि ख गीतते नेकसंख्याकाः प्रसिद्धाश्चरादयः ग्रहा न ता अतिस्फु
रंति किं अपितु अकारांतं त एव परं ग्रहत्वे तुल्ये सत्यपि भास्करस्य तुलया साम्येन कतमो ग्रहः पुनरास्तेऽपि तु सूर्यसदृशो
ग्रहमध्ये कोपि नास्ति यथा तथा त्वत्सदृशो भूपो न विद्यतेऽतस्त्वमेव याच्यस इत्यर्थः॥ भास्करस्य कतमस्तु तुलामस्तीह

तिपाठे भास्करस्य तुलासमानः॥ कतमस्मात्तेपि तु न कोपि अधि क्षितिस समस्पर्धेऽस्य पतीभावः॥१००॥ विश्वेति॥ ॥विश्वंप
नै.टी. श्यंतीति विश्वदृश्वा निसर्गसाहित्तानवनात्रिबेधांसे वं भूताय तत्तस्मा द्वयमेवागाधं गंभीरं तत्कुलां तु धिंत्वकुरास मु
१८ दं अवैधमोजानीमः॥ त्व कुणा स मुदंस्ता तु नामस सामर्थ्यविश्व दृश्वन यनत्वाभावादित्यर्थः॥ सर्वैव यस्मिहमैमी पाति
18 ग्रह लालनतोरहस्ये गोप्ये धैर्ये एवं दृत त्वप्रकारेणात्वामतिवे गमदृत त्वमप्रापयस्यति वर्त्तिपरमे सुखं नहि नैवलभेम
हि प्राप्नुमः॥ इहैकस्मितिपाठे एकत्वामसनिवेश्यति पुरुषेत्यर्थः॥ त्वे स दृशोस्यो नास्ति अतो नादृश्यमितिपुरुषे सेनकरिष्यसि
वेश्यापं तस्याम इति भावः॥ सर्वद र्शिभिरस्माभिस्त्वकुणास मुद्र नु त्यो स्योरा ज गुणास मुद्रोन दृष्ट इति वा॥ सर्वेरति
पूर्वश्लोके कृताम्र वि सहृत्व रवंवनोंगो या बत्ति॥ दृश्ये ति दृशोः कृतिष्य॥१०१॥ शुद्धेति॥ ॥शक्रधनुरिव वक्रः अन
तिक्रमः कुटिलश्च गुणात तः किंभूतः किंभूतः शक्रोयनुश्चगुधवं राजनितो विशिष्टक रूपयनु लोलस्त्रोपि दृढवेश्मगुल्युजनितो
पिवा॥ गुणास्य विवेकवीर्य्यदाक्षिदेर्मौर्व्याश्च स्थानतां प्राप्नुवतोऽनुभवतः अपत्रपि अप्रवीणभवत्रासि पिसं गुंफुधा
रावं अवक्रं वस पन्नं लोकपालांशसंभूतत्वाद्वत्तेहविदर्शनाद्यासपत्नं मित्रं मैमीप्राप्तिरूप समानसाधनत्वाद्दृविमित्रं
वपन्नसहितं सापक्कमित्वेन तले द्विमुष्प्रेरयितुकामः प्रत्तारयितुकामस्त्वतु का मध्यात्त्व तम वंशानस्य गुणाप्त्रपस्यव
वक्रत्वविरुद्धमित्यपि शाक्वो विरोधोतकौ। अथवा त्रिवर्णधनुश्चापाविन्यमरोके धनुः रात्कः पुलिंगोपि वाद्धिमुक्रासि
रधीतीतीकृतघोतेन लोकेतिबष्टी॥१०२॥ तेनेति॥ ॥ऽवैरतितांपकुमातः श्लोकवक्रोत्कादिवनुरुसनलः मधोनइंद्रस्यते
राम
१८

नपातितोऽपीडनमहं त्वामिहैकमनिनेत्येत्यादि वचसैव कपटं वेदस्म जानातिस्म । अथ तदुक्तितां कपटयोग्यां वा वमावर
ताऽऽ वेत्ता इंद्रेण तयोर्नकेपि नलकथमुक्तवानित्यत आह हरिः यस्मात्कुटिलेषु पुरुषेषु आर्जवमकापट्यं नीतिर्न भवति कि
न्तु कपटिषु कपटित्वं नवमविततम्मितिन्यायः ।। व्रजंति ते मूढधियः पराभवं भवंति मायाविषु ये न मायिन इति भारवि
लोक्तेः ।। नले नापि कपटित्वमेवेति रूढं तं पुरुषमित्यर्थः ।।१०३।। सेयमिति ।। हे देवाः सा इयं भ्रमन्तर्मनसि निजमां तरेसयैव क
तानां ननु पूर्वाङ्गैः दुरितानां पातकानां नरस्तात्प्रतितसंश्लेषता ।। सा का कथा यथ स्वकथन मार्गे स्वपारं परस्तीरं कथापि
ये पारयति समाप्तिं नयति वा वाग्गोचरं तु मादीयं यो पाकी ता मयि महिमानं माहात्म्यं जेतुं प्रतिज्ञा मदितु मि छति प्रि
यि लक्ष्मति ।। अज्ञात्वा पंचमाहात्म्यं अकरणोन विरुद्धमावलोनविनाशयितुं वांछति ।। भवदात्वाऽऽकुराणीवा दूवतिया
वेति मम बुद्धिरूपाऽत्रेत्यर्थः ।। भवद्भ्रा सुकृतेनाकर्तुंन शक्यते तत्तु मममनाविघ्नतरति भावः ।। अथ चमहीइसववास
वासौ मानो हंकारस्तस्मै नमीप्राप्य हंकारं परामवितुंया वा छत्तिसेयमयै वायतन मति रूढित इंद्रकपटोक्तितो विवक्षितो
ऽर्थः ।।१०४।। क्रिकृतानामदुदुरितानामंशुभकर्मणामुत्तरतोत्सामर्थ्यतिशयः ।। भवदहं कारस्वंइत्वेशा मेसितस्मा दे
मी छान कार्यं ति इंद्रकपटोक्तितो विवक्षितो विवक्षितोऽर्थः ।।१०५।। विक्षेति ।। पूर्वं पयपि विश्वस्ता स्त्विवादखिलस्य
सर्वस्य वित्तं विक्षतानी पथम यैतन्त्रक्रियतरति ।। तथापि धुर्यात्ता श्रेष्ठानां कार्यं परिपंथिकार्य प्रतिकूलं नैमीप्राप्ति
लक्षता प्रधानकार्यविरोधिवामो नेतु पुनर्न कुर्यात् ।। तातेपि ममासिपायेमौनं पुत्रकं नात् देवाल्लानकरोमीत्ति निःखरवनेन लेभ
ज्ञानमतास्तु ८

वरं॥ मो॥ इत्येवाद्यपारस्त्वान्तिराकृतीपरस्य वाक्यप्रतिविंबं मनुमतं भवतीति सायार्थः॥ उत्तेरुक्तंगि क्तैवपुनर्मीमृतंपतं
स्या दवञ्छिं त्र्यां तथियत्मा स्य यः प्रति वेधः किं वतद्दत्ति भावः॥ छेदति पर्शवेश्चिपर्शितोप पर्वांशस्मात रीति छेदस्ये वक्षिपो तितत्त
१९ यापिमहाक विप्रयोगाद्रा मायामिति साधुः॥ प्रत्यर्थिपर्शवं छिन्नद्दत्यमरः॥ अनुपस्थितपर्शपंथिस्थिर्शितिद्ध दापन्ना वापन्नि
वहापर्शितः पथयतिश्रावलोतिकार्यंतस्थि लः पर्शपंथीतितोनौ समर्थनीयं॥ स्वरे विशेषात्त निपातत्वेप र्व्येन राको
19 वितिपाठे लोडा॥ ०॥ पर्शति॥ येषांपुष्पाकं मतौ बुद्धावेव विमलात्वां निर्मलायां दर्पतिकायां आदर्शत्वलुनि छिर्शितेष्व
खिलंतत्वं पथार्थकरत्तीपाकरतोपंवस्तुसमुत्वत्वं प्रत्यक्षं स्कुरद्दपं॥ तेषिई ह नाम्यपि पूर्पं ईह शामेवं विधानामानां त
मैमहं किंकर्थ वितरर्थो। दत्ता॥ तां कोपातापत्व यस्येवितनोंनु दानुं सहशीपुत्रन पोमैन्या: कामुको तिसुंदरसुतत्वमेमी
दूत्यं कुर्वित्या तादानुं नैवपुत्रकृतिमावतः॥ यामीति॥ इहा[illegible]सम्यपेमार्ग्रे वावोवरीनुमहेपामि गच्छामित्यहो सो पहासमाश्र
वेसंबोधनेवावो पुष्पतसं बंधितद्धिपयांदूतातां पुत्रकथं कारेकरवाणि॥ अपितु नुकुर्याईद्दशो छिन्नलानां महितामन्त्र
भवतां व्रतोस्यरत्ता प्राय स्यानिहीन स्य[illegible]स्य मनवं वनेप्रतीरणोविषयेद्ध त्ता रूपानुगुणानानजानो स्य त्रावत खेदः॥
महतांह्नि रूपपामविंतमं॥ महद्भिर्महोने वपमत्यार पिनुपुत्रोन तुलधीयानां॥ तत्स्यायो स्पत्वाद्दित्यापिराकार्थः॥ कृपेत
न्नि श्च महतां अन्ये षां सत्पुरुषाणां ज्ञातौ सम्माने ईद्दशां परस्परतारकालो भवतां श्रेवने पूजने विषये रणा स्यान्न स्यमनस्यमना
पिहत्ता नापितु अलत्पेवाकिमुतमहतोमिति त्यर्थः॥ अथवे रशां वंवकानां नमहतां नसमासे नासाधू नांभवतां रत्ता स्यापि ज्ञातौ

राम
१८

पूजनेन तेनातीव मत्तोपि श्रीपूजनेममघ्नता भवति॥ एवञ्चोपि विरताज्ञानिर्व्यञ्श्रेयसां तिमिरप्रतिभातीति भावः॥७॥ऽश्रु
मामीति॥ योऽहं अस्मात्प्रेम्णा विरहात्तमुत्कः पुनः उद्धमास्मि दुन्मादपुस्तोभवामि॥ पुनः पुरुषं तत्तामात्रं मोहं स्पर्शं च एमि श्रा
ग्रोमि॥ अस्याः सप्राव स्तामयानुभूताः अधुना मूर्छोन्मादलततो अवस्थे अनुभूयेते रसार्थनाईद रूअवस्थाद्वय पुनः
सोहं वोपुष्पांकेरहस्यं रक्षितुं गोपयितुं अतःकरणे तों वधारयितुं कथं प्रभवितास्मि शरीरोपदवि तास्मि भूतकंपयता
पितुभनकथंविहित्यर्थः॥ बावार्थः। कर्मप्रांतो रहस्यं मेसु समर्थो न भवति सर्वस्यापि कथयति योपि मूर्छांतुः मूर्छंविध्य
समनसि ईरहस्यं धारयितुं नशक्नोति किंतु विस्मरत्येवेति दूत्यपोग्यो नभवामीति भावः॥८॥ याभिति॥ योहं मनारथम
वीसकल्परूपां प्रेमीं हृदि कृत्वा त्वमसि मिजीवामि सोहं दूर्ध्वीगीकाराद्ध्यानेतरेतद्दैर्ग्ये तस्याः पुरूभावानां स्तंभत्वेताहि
साक्षिकानां गुप्तिं गोपनं अवलंबितुं कर्तुं ईश्वरो नास्मि अपितु नकथं वितरहि पस्याद्धि दुबापि पंडितेनापि रूपादयोवि
बपादुर्जयाः जेतुमशक्याः अलीकायाअपि यस्याधिंतनेन जीवामि तस्य मम नस्याः सस्यायाः सास्ताकारेसात्त्विक
भावाः। स्फुटमुत्पद्येरन्तत नः कुतोपु प्रादृत्व विंते त्वे अतोपी यमाज्ञाममानुचितमिति भावः॥ त्वपिमातिपाठे विंशीकरोमि
लापामिति॥ एवं अपरं मादृश्य अतिसुंदरः कुःपुतबः पामिका अहरजागरूकानस्य तुपमघ अस्ति व्रीडया विनास्यो
नःपुरस्तां तांमैपीरवनरीक्षितुम पिसमतेयाक्नोति नकोपीत्यर्थः॥ एवं कुंतुदरतेइत्यविपाक्यार्थः॥ सुंदरस्य कामिकमई
नेनविनोतः प्रवशो नघटत इत्यर्थः। तस्मिन्निरेतात्वयानेतिमई नीयाहरती शंवयाहम रक्षि तांलक्षतस्यतयेनवंदैताह

तां चरित्रं यस्य एवं भूते पुरुषे पुंसि कुमारी बाला मदं हंसी कोमलहृदया व कुत्सुतो विश्वसिति विश्वासं प्राप्नोति ॥ अपि
तु न कुतोपि । एवं विधं वेडमाकर्ण्य बाला पलायिष्यत एवेत्यतो विमम दूरम मनुक्तमिति भावः । एवं विधे कुत्र पुंसि
२० तिवा ॥ २त्तता घं घा मोस्याल्ली तिया सिकः । अस्यार्थ ठ २ ॥ कालकूट विलता हृदया येवा ठ्न ॥ १०॥ आदधी वाति ॥ माता
90 मात्रे जीवितमेव यत्तसी मामूल्या वद्धियस्ये वे विधं यघरः । आदधी विद धी विनामक वदाम्पर्य तेदाऽ त्रिवर्तमैः दुर्नी
त्र र्ची मूल्यं यल्लकिल भूय ने यशाम्रा लोप्योधिकं मूल्यं नाहं तीतिय स्तोयं दधी न्यादि क्रिया ताला एव रज्ञानत्वधिकं किं
वित ॥ अहं तध्यवः आत्मातम्प्रलोभ्यः शतगु तो ना तितराम धिकेन प्रियपवकाभैमील न्तातोन पतानमूल्ये नेक थमारदन्त्रे
गि कुर्यां । अपि तु न कथंचित तया यदल्पो न मूल्येन लभ्या । ततदकुना केनापि न लब्धता । अतो परोविवो च काविजीवि
धिकस्मादेयत्वारो भवतो मैमापास्य यं मया वत्रो नक्कि यतएवेति भावः ॥ अतिप्रमूयत्वयाऽत्रासत्तास्यदधी
वेरधिप्रालोगृहीताः किंपुनः क्षत्रियस्य ममेति भावः ॥ ११॥ अर्थ नेति ॥ मया विभवे स्तु अस्थैमैम्य धर्म अर्थ नाया ब्रा
क्रतुं मिहहतिउ वितरा ॥ कैः कस्मिन्त्रिवम बद्ध सिरपिकर्तु मागितिभवतोकाम्यत इत्यर्थः ॥ हा त्रियस्यदार त्वमेव
पुत्रं न तु पावकत्व मित्यतमा हा भीमसनी रूपो पो व्रः प्रबोन नं तं रूप रं स्त त्प र पावन वा दुर्मार्य नप्रिय वचनं
तस्मि न्रूपव मेवे गुरु वद्युपदेष्टारं कटली पाः । दिव्या ला स्थपि पाने तेवे तावहिं मा हसां काक था । भवतां वेत पुत्रं त
हिमसमा पिपुत्रमेवानुरूप दिवमेव हि शिष्यः करोति । पावन वा वेद तिपाठे प्रार्थ नवचना । अर्थ ना प्रा ह स्य कर्तुं राम
२०

स्त्रस्य च भाववचनत्वात् ययेत्यत्रानुक्ते कर्तरि तृतीया न लोके तिष्ठन्तीति बोध्यम्। एवं च वह्निरित्यत्रापि। कर्तुमित्यर्हतानुपपदे शकधृषेति तुमुन्॥ पावनयाटौ भावि
तपुंस्कं॥१२॥ ॥अर्थितेति॥ ॥मया पूर्वं अहं प्रतिदिनं उपास्य पूजां विस्मय प्रथमतः आराधे वरदमयंती अर्थिता याचिता। तस्मै मां यावन्नं ददाति पतामतिक्रमता
मपि मां प्रतिपावनेन भैमी पावनत्वत्यपं कुर्वतां वो युष्माकं ह्रीः स्वात्मावलिनतरहिं मा जन्मा मम मापितुतरां न अस्तु मा भूत्॥ अनेन मया पि भवन्तो भैमी याचितुं योग्याः। पक्षो भ
योः समो दोषः परिहारो पि वा समः॥ नैकः पर्यनुयोक्तव्यः स्वार्थविचारणा इति न्यायात्॥ अथवा नैतुल्यदोषता मिति वचनात् प्रधाने कर्मणि॥ अर्थिता इति निष्ठा॥ अतियतां
कर्षयति हारे सत्यपि नगतीति निषेधः कर्तरि ल्यः शता॥१३॥ ॥किंच॥ ॥कुंडिनेति॥ ॥कुंडिने इस्तुतया भैम्या पूर्वं किल आहवे वर्यां वरीतुउररीकृतं मं गीकृतमास्ते। किं लक्ष्म
यते वा॥ सा भैमी दूत्यार्थं गतेन मयि दृष्टे सति परकेवलं स्मालिकन्या ववचात् व्रीडं लज्जां एष्यति। प्राप्स्यति पुष्पा रव चुतिनिश्चयेन सखीकरिष्यति। मय्यनुरागवशात् मम प्रार्थो भ
वदूतकथाकर्णनमपि कुतस्त्यमिति भावः॥ वामनाचार्यवचनात् व्रीडशब्दः पुंल्लिंगो घञंतोपि व्रीडमावहति मे हतिरघौ श्री उदरिवान्पाशगतैरिति माघे महाकविप्रयोगदर्श
नात्॥ उररीकृतं भावे क्तः॥१४॥ नदिति॥ ॥हिपस्मात्पूर्वोक्तप्रकारेण इदं दूत्यं मम अत्यसह्यं अतितरामनुचितं तस्मात् प्रसीदत ममोपरि प्रसन्ना भवत खेदं अनेनास्य दीयं व
चोन कृतमिति चित्ते दुःखं माकुरुत। अनेपायिके नानुपायेन दूत्यं विधत्सुमिति विधानुमिच्छ दिहास्य नैवउपलास्यत्वमेवस्तु लभा न तु भैमी प्राप्तिरूपं माद्यं सुलभं। सदस्येन
स। ध्यं साधनीयमित्यर्थः॥१५॥ ॥ईदृशानीति॥ ॥सवज्रारिरिंद्रः तदानीं तस्मिन्समये नलस्य इति पूर्वोक्तानि गदितानि वचनानि आकर्ण्य विचार्य उपलासां किमपि इष
कृसन्नस्सैशं सतिस्मव भाषे। किंभूतः अंगीकृतमपि पुनरनेन त्यजनं इति पश्यते तिलापनार्थस्वानुगानां अस्यापीनां मानन विलोकनेन लोलः॥१६॥ ॥नेति॥ ॥हे नृप तेन नरो हि
गीरमस्यवंदस्य वशे भवति पूस्तेन पुरुषेण वमवतां इदं ईप्सयमुद्यतः तेन्या रिकुंडिनेंद्रसुतये मि पर्यतनं अप्य आपितुकं। वं उकुलोत्पन्नो त्वं गीकारो येव अंगीकृतं वपरिपालन
पत्येव॥ त्वपानुसोमवंशोत्पन्नेनापि अंगीकृतं असीमवंशेनेव न परिपाल्यतइत्यर्थः॥ अर्थिषु याचकेषु अर्थिता वधि किमप्यधिकेचेत्याहिना स्वपमात्मनेवउरीकृतं अंगीकृतं का मां

वा यका त्रिलब त्तीयं यथा एवं विष्णुतव रसना जिह्वा वाम्या छत्र त्वा दंगव कृतस्या परिपालना ये तो नलकृतो लज्जां
न प्राप्नोति। अपि तु अंगणकृतत्पाणा ख्यकाष्ठा सुमुखिता अत पांगी कृतं त्वया परिपालनं जीवमे वेत्यर्थः॥ अथ चेदं रोहिणी
२१ गोस्तस्या रमणो बलावदेत्तत् कुलोत्पन्नो नवलीवर्दे नेव त्वया नो … किं अपि तु तथैवो … न करोति सलोमहो
मूर्खः ठ पशुश्च त्वमपि ता … ॥ बलीवर्दो पि ति कृ या म … तस्य रता देवमना अलकृते। एवं तव प्रिकृवा
ष्मा त्रलकृते। तस्मात्त्वमपि बलीवर्दो सा तु पत्नी … वा मस्य भावो वा … पत्ते वमनेव … रेव वा … नु
वर्त्य … त्वा तद्यत्र … मं गुरुमिति॥ हे धार त्वं इमं ती वलोकं ज्ञात्सेद्ये मं गुरं त्वमेव … कथं न श्री वलोकय
सि तु … ते … न तु … एवं … आहृता ना मी त्पतत्राहु॥ ये नानव नो बनलद
तो न कारतो न धार्मिकस्यातिथी रस्यापितवं धीर्बुद्धिरनं गुरीत्रचित यो अपि धर्मयशासी पुत्पकी ती वरिहा तुं वल
ति तरला मवति त्वकु मीह तरस्य यः अहो आश्चर्यं … राती कृ प्राप्ति हे तोरन स्वराज लीके धर्मपराशी त्वया न हात
व्ये इत्यर्थः॥ २८॥ श्री कइ छि॥ ॥ येत्र प्रथके सितं … व का भिलविते न अभूद रिपूरिता एतां कृ पुरुषो जनमतु कुदेलो कालं
कर तामूते वः कुले … प्रसूतः अपि नु न को पि॥ अत्र कुले आदि वेशादि रिदु कलंकी श्र जनिष्ट जातः। कलंक समासि द्धौ
भवान पि कलंका मा भूत्॥ अंगी कृतत्पाणा त्वमपि कलंकी भविष्यसि ततश्चो भाभ्यामपि कुलं मलिनी कृतं स्यादिस्पष्ट
फ हीसः। तस्मा द्यथा कुलस्य कलंको न भवति तथा कार्यं कर्तिभावः॥ २८॥ पूर्वं द्विभ्यामपि कुलं कलंकितमि तु कें इत्यतां स

राम
२१

येनैव्याहा॥पावेति॥ ॥यावमानवाचकामनुलक्षीकृत्य यापदछिं: अनादरदर्शनिमदर्शनंवा या वमु स्वमुद्रामौनेयाज्ञनेद
छिरसंतोषः ससकलःसमस्तःत्वादृशास्यवदान्यस्याधीरस्य चकेलंकः अपपयाः॥शीतभाति वेदपरंकेवलंशशाकअंकाष्ठि
नेचंद्रकलंकोनकिंतु विद्रूपशशः तस्मादपदवाद्दित्वपानकारणिमित्तिभावः॥श्शाककाल्पइतिकर॥१२०॥नाद्रा
दपि लि॥ हेनलश्रु सरादिवाल्पेमारकोपदतात्वपानकारोनेसयंशकः नाविदिकिं नाधीतः किं॥अपयाप छितोपिनकारःप्रस्म
तोविस्मृतःनकारः किं इत्याहमेवं अर्थिजेयस्ययाचकसमूहस्यसंशयएवदोलाद्धि कोघवलंवनातस्योखेलनंक्रीडेव
कारखल्व्हत्वा त्वयांनिश्चयेवापत्वेयापूर्वया वकाग्निलाबेनेतिकदापिनोक्तं॥अघापिनवकःअमितिभावः॥१२१॥अप्रव
दितिं॥ ॥अनलोग्निस्तंनलमब्रवीत॥हेनलत्वंशशिकलंवेदप्रमंददमेवंविधंलवंकरक्षितंपशवःकरोतोःडकस्मिपद
सि॥इदंकिंइत्यमूलोकअन्योनलादन्यःकोपिकल्पवृक्षस्यपतिशतमंशतक्रतुंइत्थंपूर्वोक्तिप्रकारेणार्थिनेयाचकेनापि
नपासवारा॥सर्वान्निलाषकरःकल्पवृक्षोपितद्यशःपश्यशतयदाकारीतमिद्रपावकं नलएवप्रासवारनामदृष्टिवशोन
त्याद्रूपमितिः॥कल्पवृक्षोपितमनोरथपूर्तिकर्तुं न समर्थोभूतः त्वंतुसमर्थः॥णातमस्कारितिपात्रत्वंसूचितं॥१२२॥
नेति॥ अभीष्टसाधवास्वःसदांदेवानांमुदंहर्षंडपनमर्जनयन्योमिलाषःकदापिकेनापिनकहन्यतायथीदृतःतत
त्वदअभिलाषत्वानेत्वदभिवकंतवाभिषेकं स्वाभिलाषाधनायकतांकुर्वतांनोत्माकंसोभिलाषःमादराः कामदुर्ता
समर्थो स्योनविद्यतइत्यसमाता मंद अस्मानविभवेगजंअघमपकतुकामपूरणेत्वमेवसमर्थइत्यर्थः॥मोहनमतकर्मणेत

ष्टः कर्मकर्त्तरि वा॥२३॥ अब्रवीदिति॥ ॥अथ यथा मैमी प्राक्तेषि विप्रसंभावनया अत्र हृष्टं दुःखितेन नलेन अब्रवीत् उवाच हे वीरसेन
कुलदीप पयकाशक नल। तमोमैम्यपाणि संभावनात् अन्यं दुःखं पश्चात् किमप्यल्पमति कं अंबा अभिभूयाति अभिभवितुमिच्छति न
२२ ये इन्दुवंशवसन्तो चेन्दुवंशो त्वमन्यमपि तेन व किं महद्धो दुर्वितं अपि न पुष्कं। चन्द्रवंशोत्पन्नो हि राजा न पिदधाति॥ तदुत्पन्नेनैव पापितथैव भवितव्यं॥ नत्वन्यथेति भा
वः। अथ वरीयरूपं त्वां यदं धकारममभि भूयति। चन्द्रवंशवसनेऽस्य किमु वितमपि च पुष्कं दीपस्य तमसाभिभवो न युक्तस्तत्रापि चन्द्रवंशवसतेः। चन्द्रस्यांधकारेणाभि
भवो न युक्तोऽन्तस्तद्वंशोत्पन्नस्य तवापि तस्मात् तराभवो न युक्त इत्युपहासः॥२४॥ रोहताद् इति॥ ॥कठिनानां निठुराणां पाषाणाद् नाम धेयः। किमपि नो कोऽन्यो निठुरो रोहता
वि हूरो द्विःमेरुः अथ वनिःरूपाणां रूपणा नामध्येनौकोत्तरः रूपणो यो विद्रावणः पापिका मयेतुः सापि पशुरेव गोरेव अस्मैवव॥ एनयो रोहता कामधेन्वोरपि संबधी अथी
पावकः बध्यानिष्फलो नाभवत्॥ किंतु सफलो जातः॥ एतयो विंपये वा॥ हा कष्टं हे वत्स किमेतत् दर्शितमानि रूपं त्वं विधिमशु च्चिकीर्षुरसि॥ अथैतेन युक्तपणा वधिः कठिना वधि
अरोहताश्चैतेन युपस्थवधिर्मूर्खो वाधिश्च कामधेनुता भ्याम पि अर्थितैः मीनं ईदीयने त्वं तुमन्दुवितो नु भोपि नतो ईपमे वेति भावः। किमपि मा मा न्यनिर्दिष्टांत्र पुंसकत्वं। ए
नयोरर न्यारश्चेऽएनादेशः॥ रोहतो विदुर्यपवतो वा॥२५॥ घाविनद् इति॥ ॥धीरो या वितः मत्र कतुकतमधिरपति कालविलं बकरोति अपि तु न॥ तुनः शीघ्रं नृपपिपु दूर्गमात्रं मु
पि माराणे जीवने कः मतिमूः लेयकः। अपितु न कोपि॥ अथ वकोऽक्लोमतिभूः विध्यधीनेन गह्ना काक्लोमतिभूरिति पाकुंपी। नक्तनः। ज्ञा कऊ इति निमेष मिषेणानेत्रसं
कोचव्याजेन घूर्णनेन तन्या पूर्णा ह्दि नयनी ईदृनिद्रा मरणं कथयति॥ ज्ञाकूदहनिद्रा मिति वा॥ पावना कृत्येन पुनरपि निमेषो भवति॥ नावस्येवका लेमरणो भवतीति॥ निमे राम
षनुल्यं मरणं तस्माद्धि दुःषात्वयाऽपि चारितं शीघ्रमेव त्रातव्यं। मरणसदृशाप्रमापिनया नाम्ना इति। निद्रितोद्युक्तोनेः॥२६॥ ॥अथेति॥ ॥स्तोक कस्य यातकस्य अर्थिनायाव २२
केन वंचुपुटेन सात्र सिक्ता वितुषवेताव रा म्बुरव त्वं मरन्ताजिथ्रा। श्रितः॥ न खलु नन्माद्देवहोनेतोः तस्माद् देहेतो दिष्टफलोऽस्मा वा। स्तानि वा तक वैमुरव्याज निनाऽकीर्णिः घनसंघो मेघ

समृद्धेऽत्यसति शोभते। किंभूते घनसंघे श्यामे शीतलमम्बु मुञ्चति जले दिं सति दातुमिच्छत्यपि पिबति तके न पाविते जले कालविलंबान्मेघा
नां शपामत्वलसंतापपरशोज्झातमिति भावः॥ अथवा॥ लोक एव स्तोककोऽतिविरुद्धवस्त्वपि निजासुखेन परतः सुखत्वं प्रदर्शि
तोऽतस्तस्मात् मेघतुल्ये पुरुषे सति निरूलसति घनः शीतलसारि स्पहारि अन्यपुष्पमपि खपुष्पतुल्यमपि वस्तु दिसति तिनतुर
दात्मेवं भूतपुरुषे वैमनस्यं अकीर्त्तिश्च प्रकाशते॥ अतिविरुद्धस्याप्यर्थिनं परासुखत्वेनाविद्यमानमपि वस्तु दातुमिच्छते
परं विलंबकारिणो वस्यापि जीवितपर्यंतमयशो शोभवति। किंपुनर्दरिद्रासीनां परासुखत्वेनातस्मात्त्वया शीघ्रमेव देयमिति
भावः॥ पश्चिमतोपि विमुखतया मेघेपि ह्लानिर्भवति॥ किंपुनरन्यत्रेप्सर्थः तस्मादिंदरादिनां तत्त्वतो विमुखत्वेऽपयशो भावीति
किंवक्तव्यमिति भावः॥ मेघवृष्टिघनरससमितिसमरः॥ २७॥ ऊविदानिति॥ पाशपाणीतारपिवरुणोपि पाति मुदस्यो घस्मै नंतलं
उचितमद्यरेव वतं इति ऊविदान॥ इति किंभवतोभवारस्थांराशोदाने क्रियमाणोपि योनीरकुरः जलमवाप एवमो कि कहारोच
स्याः साकीर्त्तिरिव प्रियदाराः प्रेयस्यः श्रिवाहस्ता रातां दाने कि वमा तो नी रकुरो या ननु राजकन्याः अतः कीर्त्तिरिवत्वपार्जि
नी यानाकार्त्तिः पातो मुदस्येति यावकजातिः॥ २८॥ वर्मेति॥ ॥ वत्स्यकर्तास्य वर्मत्वि कूनभेद्यं अभेद्यवर्मक वर्वं किलभृतो
येनक वदधिर्मा णार्थयेन दधीचिना ह्यपमस्थि रत्नं॥ तानेवं विद्यो वत्सो
कर्णादधीचीभ्यविरहमलोकेशेषस्मा स्मा पिनोनकिं तु मताचेवतनस्मात हे धीरस्मात्त्वं धर्मे न अवशीरव माववृशासी॥ धर्मए
वस्थिरतरोननु रम्याद्विसुखं वेति भावः॥ ॥२९॥ अधेति॥ ॥ येन सत्पपतितत्वगुणोलसतो नपशेननिबद्धोबलिर्विध्यौ रैस्या

वलौ अघयावद पि एतावेत मपिकालेविवलितुं प्रसितातमन्नेवो ढुंनप्रभूनसमर्थौ जातौ। किंतु तान्या मेतीकृतं पद्धशोनपरिपा
लितं। एकःपातालेस्थितः अमात्यतद्धशोन नवर्द्ध तद्दस्य र्थः॥ सन्त्राक्षितस्यां गीकृतस्या वितथ्या तीसत्यतातत्स्नेहतोगुणः पा
२२ शोरज्जुसत्यवादितागुणाःत्वा इंशात्वद्विधेनविदुषा पंडितेनदुरपासोदुर्लभः॥ अंगीकृतं पाभरि पालये त्यर्थः॥ देत्यपाषा
णान्याम पिअंगीकृतसत्यकृतं भतत्स्वयापि गीकृतंनिर्वोढव्य मितिभावः॥१२०॥ श्रेयसीति॥ श्रेयसीत्रिवतमा तथा त्रिलो
२३ तिरक्षताउत्वलत्वोमुखाभुमुखा नां मुखां मुखं द्रक्ष्य मुखा नां नारकाहीनां श्रीःशोभा यव विमाय यादृशा इंद्रमारमशो
भायपाएवं विधावापातोश्वरीवलितव द्रामुखवत्र्यायस्याः एवं विधस्यावा कानिः दिगता पिदिकुप्रांत गतापिनमुं चतित्यक्ता
तामेवं विधामपिकीर्तिमंगाविनश्वरस्तं पातोयस्याः साभंतिसंगामा॥ एवं भूताकुरंगदृक् दतान्वता तस्या अर्थेतिमितिंस
यवकुसितोरतोरवनायस्याः एवं विधाद रूपस्यालोकेकः कदर्थयतिपीडयति अपितुधिरत्वाकार्तिविशतमप्रति
त्यां प्रेयसी कोपिनवा छति। तस्मात्कीर्तिरेवत्वयापु पार्जनीयेतिभावः॥ श्रेयवा॥ कलिप्रभावादेगिसंगत्वं मैस्याः स्तुविता॥
अन्यो पिदुष्टसपत्न्याः कृतेगुणावती पत्नी नपीडयति। स्त्रियः कीर्तिर्निस्पाद्येत्यर्थः॥ कुलितोदुःखरूपो र्थः कदर्थः॥ कोः कदादे
शोऽअर्थआदविमनुपिवात इतीकरोतीतितिविणाविद्वि व दिति। इलोपेमनुष्टोपेवा पीडयतीतितात्पर्यार्थः॥ एवं कदर्थन
त्वर्थतयेत्यात्व पितेवा॥१२१॥ यानितिवपरेन्योपुरुषपानसमानस्यात्पद्दिपदबरं अभीष्टं अर्थयितारः याचनशीलाः॥ वरमु
द्दिश्यकामनर्थयितारइतिवा तेपिवपंत्वामर्थयितारः॥ अहे आश्चर्यंयस्य सैवरदातुं समर्थास्तेपिवयं तवपावकादानाः॥ सएवं

राम २२

तत्त्वं पुनःपूरदानशूर नल खलु त्रिविश्वितेनोस्माकं मनोरथमात्रे केवले मनोरथं पूरयपत्ति पूर्त्तिं कुर्वन्ति नैव किंतु इंद्रादयोपि यस्यार्थि
नो जातार इति यशो निर्दिष्टोपि दिगंतानपि पूतवा॥ अस्मन्मनोरथपूरतो न तव महती कीर्त्तिर्भविष्यतीति भावः॥ यान्यर मितिपा
ठे अस्मेया नस्मात्प्रतिपरं केवले अर्थयितारो नतु दातार इति भावः॥ अर्थयितारः ताकाल्येन नप२२॥ अस्थिता मिति॥ सुरश्रा
खी कल्पतरु सुरेषु देवेषु लं विधिविषये अर्थितो या वदान्यतो पुष्पासंपुससुमनान्विनवप्राया दाननानि नालीया सहजा काउ
वी महतीवशः श्रीर्थस्य एवं भूतः अघकेवलेन कीर्त्तिरिद्धि तनकुसुमे न पुष्पेन कृत्वा गृनेपांड श्रुतेविध तोक रोनु॥ एवं तं
कालं कीर्त्तिपुष्पा यांश्चेतं कृतं त्वया कीर्त्तेरप हृतत्वात् केवलेन पुष्पेणोतिभावः॥१२३॥ हस्पते वसुलेमानतुसाध्यमिलस्पो न
रमाह॥ ॥प्रवसत इति॥ ॥हे नल भरतार्जुन वैभवतमरतःशाकुतलेयः अर्जुनः कार्त्तवीर्यःपृथुवैन्य स्तत्तदर सप्तति ध्वतः स्य
तिमो वरः स्मृतरस्पर्धाः। एवं भूतोपि नलः प्रवसते देशांतरगामिने पुरुषाय अभीष्टदश दातीति अभीष्टदः। सत्वं त्वा मनाप
जता त्वा मस्य नैष्फल्यं यदिशंकसे संभावयासि तत्तर्हि निश्चिवलेसमल्लंनै नास्ति समराल ताताम गजेश कुनाद्दिव तत्वदृष्टांते
न खलु निश्चितं अफलं निष्फलं वैमंवपुमित्यादीनां भ्रमरतास्यापि वेयथ्यं प्रसंगा स्वाप ननैष्फल्यं त्वयानाशंकनीयं सं
तो ग छेत्यर्थः॥ नरता दिवत्वमपातिवा॥ वैभरतादेर माहिं तत्वात् पूर्व निपातः॥१२४॥ इष्टमिति॥ ॥हे नल नोस्माकं इष्टं का
ष्ठितं प्रस्फ दिग्पस्वरा दुल्लादिनी असमदाल्हानात ह्लागनिद दायिनी स्वरे तोसि कारस्तूयक मधुर स्वनेन चाने दिना तथार्थ
र्थार्थ धर्म प्रयोजनि का यातव पतिष्ठतिः जीविता वधिकं सर्वस्व द्विकं वल्पादिकाम पतिस्त्राऽभूतसा तो॥ तो पतिष्ठति अन्वेतनं

२२

त्वत्वेन प्रकृतिप्रतिभटीकृत्य वेदसद्मांकव्याप्ताचितं प्रकृतेः प्रतिभटप्रतिष्कृतिरिति समर्थितं अत्योपदंसेत्यावदंयस्याः एवंभूता
रूसत्यां सत्वेत्यर्थः। प्रकृतिप्रतिभटत्वे हि प्रतियाकः सार्थको भवति। सत्वेनस्कीयं वचनेप्रत्यंतरं कुर्वित्यर्थः। अंगीकृतं प
रिपालयेति भावः पुनः प्रतिज्ञासिद्धौ सत्यां त्रिभुवने त्रिलोकीं पुनती पुनाना पवित्रां कुर्वाणा त्वत्कीर्तिः गुणस्फुरितसर्वा
स अद्वयं अद्वैतं तत्स्यादेशनात्करणात् दृष्टा गांवत्सूनां शितिपीतलोहितहरितो कप्तगौररक्तनीवर्णं नानामंसेतातस्या
ववः संबंधलं लुंपत्तु विनीशायतुः सर्वस्य त्रिलोकस्य श्वेतीकरत्वा कस्मादित्वत्तीभावो भवतीत्यर्थः प्रतिज्ञातपरिपालनीत्स्या
कृत्रये पितवति [illegible] मलीवशः प्रसादित्पत्तीभावः। कर्मप्रतिपादिकाप्रकृतिरेवेदं वागमुद्दिश्य प्रवर्तते। त्वयिरूत्तान्नासिद्धिः
अ अकारः अघोयेषां ते अघाः अघः कर्मफलभूतः पापः प्रथमभोक्तव्यः सः त्वगत्तिनवाने दृष्टाविनीततथावादनाल
तापेयोषिमं इति वाक्यप्रतिपादितस्य धर्मस्यं वेदेकाव्यलोके धर्मो वैधर्म्ये येषां कामार्थाबालस्याः सा धर्मप्रतिपादिनीतथा
प्रयतइति प्रकृतिस्वैरित्यचितमनुगानावंश्लोकपदं तामपदं यस्याए वंभूता वाऽथवा प्रतिप्रकृतिः प्रतिवचनरूपमलकृतो प
हुत्यादिवावकंसापिदृष्टंयागं प्रतिभवति॥ त्वरैरूतन्नादिगिरा लादिन्नी वभवति। अपवर्तकीर्त्तिरूपा वसप्रतिपादिका
प्रतिस्वपाकीर्त्तिमानासदापपमानावावदंतप्रकृतिः अवामामननादिद्वारा त्रैलोक्यं पवित्रं कुर्वाणा ममघरजः सत्वतमास्त्रै
प्रत्यम्बिप्यो गुणो प्यो भवतीति त्रिप्यो भूरूपस्त्रिविल्ये तिवा त्रिमुखद्वा धवलाधसहितत्वमितिवायलातवतद्वनं वाक्तिगाहनं
सारत्रयं [illegible] पवापदानि कति द्वारापुनानात्मगुणस्पाति निर्मलस्यानिर्देषस्य वस्पा द्वैतस्योपदेशात् रवयात्माणं [illegible] पदार्थानांकुस्य

वत्र्लेनाम संबंधं लुप्यति॥ वाचारंभणमिति श्रुतेरेकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेत्याद्येवं बनाद्युपदेशं ख्यात्वसधनान्नामात्विकारं ति
राक्रये ती तिष्ठति॥ धर्मार्थामिति किं वितरा॥ इदं द्वयुद्धयांश्च समाचरते श्वकर्मतिा मावेवक्षरपजः संपसारणं षत्वषत्वे का।
इत्थिमिति अमरादयः सर्वेपि व्या वहृते इष्टिर्यागे त्वपो रित्यादिना तनु श्रीबप्रयोगातद्धानतं वदिशे षश्लुत्यं चवि तरपं
वा न लिख्यते॥ इष्टमित्येव पा ठः सा धीयानिमलं॥ २॥ यमिति॥ ॥ सहस्रपात्सहस्रवर्त्मापवसहस्रकिरणः सूर्यं
प्रसूतप्रसूतवानरसहस्रवानाम्नाः त्वपंपमात्तनयः पुत्रः शनैश्चरः पादेनवरतोनवं प्रकथमुन्मवजातः॥ सहस्रवर्त्मा
पुत्रेतासहस्रवर्त्मोनलवितवांश्च स्यतुनेकोपीति किंतयस्मात्पुत्रः पितुः स्वरूपमिति श्रुतिं निप्राप्नोति स्वारतोगुणाहि का
२ र्यगुणानारंभंतइतिन्यायात्॥ एतत्तु शेषश्चरस्यैकोपिपादोनास्तीत्येतस्यनोस्मादीयमन्यः स्वरूपमानुमात्रं रंसमर्येतिजा
तः॥ किं कुर्वन्नत्वं तेजसोलंबनेन्ततिक्रमता विषयेसाहस्रैः सहस्रसंख्यैः रश्मिभिः वरतोः अथवकिरणैः पंगुवर्त्मा
रश्मितः अभिवातीमथ नमस्करीभवन्॥ अतः पितुः पंगुत्वात् पुत्रस्यापि पंगुत्वं युक्तमेवेत्यर्थः॥ वत्रे गंस्त्र्यतेत सोपः ऐश्वि कंत
स्मात्वपास्मद्भिः संसाधनीयमिति भावः॥ पादरश्मयं ष्विंनुर्यशिशाइत्यमरः॥ सहस्रपात संख्यासु पूर्वस्येति पा दस्यांतलोकापा
पादेनरवंजो ष्विनिः पंगुरिति येनांगेनतिरती पा॥ साहस्रैः तदपि स्पपरिमाणमित्यवेशातमानविंशतिकसहस्रेत्मयम्॥
इत्याकर्त्येति॥ स्तिथी योराजा॥ वेदभीकागुकोपि मेमीमपिलापुकोपि समवितिहितं बलादारोपितेहस्पलत्रांपं भा८ रंब
मार। किं कृत्वा इतिपूर्वी कृष्णाफाररेणुपहास्यादिकरणोतवाकुमर्मोः प्रियोक्तयुक्तिमध्याः त्रिदिशपरिषदेव सभापास्ता:

२५

कौ क्ष

२५

१.५ पूर्वोक्तगिरः वाणीः आकर्ण्य त्रिदिशपरिषदः सकाशाद्॥ अन्योपि बलाभिहितं सांरंकुले नवहृति॥ अस्मिन्नलेखाति
२५ कारं गते आसेसति करिष्यामीति तेनाभ्युपगते सति अमरपरिषदः देवप्रभुरिन्द्रः संस्मृतानंदसामग्रं दपयात वातवैनं लं
प्रति इत्युक्ते इति किं अंतर्द्धे सिद्धेः अंतर्द्धानविद्या सिद्धेर्यत्र तत्र सर्वत्र देशकाले व अनुविहितं अनुसृतं भवति तं पश्यं
तस्माः भावः अनुविहितं भवति तत्कार्यसिद्धिः यत व आदृश्यो भवितुमिच्छसि तन्नाश्री अंतर्द्धिसिद्धिर्भूयात् अत्रैव इति
तत्र मा भूत्॥ कामिकानानुपपद्येत्यादि पारहतं अनेन॥२१॥ श्रीहर्षमिति॥ पूर्वाब्धिं पूर्वविदेवा॥ श्रीविजयप्रशालिनो
ओरजनया ग्रे यस्य तातस्य तन्नकस्य सापि चैतन्यराचितेस्यर्थः॥ नक्षेत्र तनय मध्ये आरुताशोभन पंचमः वानाग्र राक सार्गः स
मासूः॥ ॥ नम्रत्तुत्वर्द् इति नुधातारस्तैकल्पद इति व्याख्येयः॥ प्र वा इति श्रीवेदरकरोपनाम् आनन्दसिंहपण्डितात्म
जनारायणाकृतनेबधीयप्रकाशे पंचमः सर्गः॥ ॥ समाप्तोऽयं पंचमः सर्गः॥ ॥ विदर्भराजा विपतेः सुतामप्रेमा विधी
हे नवकोनशीला॥ नारायणस्य नतनिःस्तेयं लिपिकृता राघवचांडवेने॥ १॥ श्रो॥ ॥ श्रो॥ श्री रघुनाथाय नमः ॥
हे नवकोतशील॥ नारायणस्य नतनिःस्तेयं लिपिकृता रा घ व चा ड वे ने ॥
दृत्याये तिं अथ दृत्यां नीकारादं तनरंदैत्यारयोदेवाप्रेषापरिकल्पितं दत्तस्य दृत्या यदुत कर्मतापवन्तः उध्यतेः॥

पां कृष्णदेवनीपोथी

पादाहतः प्रमदया विकसत्यशोकः शोकं जहाति बकुलो मुखसीधुसिक्तः। आलिङ्गितः कुरबकः कुरुते विकाशमालोकितः तिलक उत्कलिकैर्विताति॥१॥

२५